

UDK 811.163.42'367.626"13"

811.163.42(091)

Izvorni znanstveni članak

Rukopis primljen 5. VII. 2011.

Prihvaćen za tisak 4. X. 2011.

Marinka Šimić
Staroslavenski institut
Demetrova 11, HR-10000 Zagreb
msimic@stin.hr

ZAMJENICE U AKADEMIJINU BREVIJARU (IIIc 12)

Cilj je ovoga rada opis zamjeničke deklinacije u jednom hrvatskoglagoljskom rukopisu, *Akademijinu brevijaru* iz 14. stoljeća, i potom usporedba sa stanjem u kanonskim starocrkvenoslavenskim rukopisima, zatim u hrvatskoglagoljskim fragmentima i liturgijskim rukopisima, u zbornicima, i na koncu u tiskanim brevijarima. Nadalje se na temelju proučene i izložene građe pokušava odgovoriti na pitanje postoji li razlika, i u kojoj mjeri, kod zamjeničkih oblika između prvoga (Psaltira) i drugoga dijela brevijara (Komunala), kao što je to već ustanovljeno za neke jezične razine, odnosno koliko je u drugome dijelu prisutan utjecaj narodnoga piščeva govora.

1. Akademijin brevijar

Akademijin je brevijar hrvatskoglagoljski rukopis koji bi prema lunarnoj tablici mogao biti pisan 1384. godine, dok se po paleografskim osobinama može datirati koncem 14. ili početkom 15. stoljeća (Štefanić 1969: 114). Među našim rukopisima zauzima posebno mjesto. Naime, još je Josip Vajs zamijetio da je to dragocjen prijepis hrvatskoglagoljskoga psaltira, koji se odlikuje fonološkim i tvorbenim osobitostima, a također i po svom prijevodu. Njega je Dragutin Parčić upozorio da: »že nenalezl mezi breviári chorvatsko-hlaholskými tak pěkného textu žaltářového« (Vajs 1910: XCII). Dijelovi su toga brevijara: 1. psaltir (1–35b), 2. kantici (35c–39b), 3. Commune sanctorum (39b–64b), 4. Oficij za mrtve (64b–66a), 5. Oficij Blažene Djevice Marije (66a–68c), 6. Lunarna tablica (68d), 7. Vječni kalendar (69–70v). Takva je vrsta časoslova, tzv. *Liber horarum* bila popularna u Europi još od Karla Velikoga, a od hrvatskogla-

goljskih kodeksa tu spadaju još: *Lobkovicov psaltir* iz 1359. godine, Cod Slav 73 iz 1375. godine (Borislavićev zbornik), te od tiskanih knjiga *Kožičićev ofcij rimski* iz 1530. (Pantelić 1980: 362).

Akademijin brevijar je pisan hrvatskom ustavnom glagoljicom i ima ukupno 70 folija, formata 29,2 × 20,5 cm u 2 stupca po 42 retka. Prema Vjekoslavu Štefaniću pisale su ga dvije ruke: prva od f. 1–61c, a druga od f. 61d–70d. Prva ruka pokazuje sličnosti s ornamentacijom inicijala u *Dragučkome brevijaru* (III b 25) (Štefanić 1969: 113). Psaltir sadrži svih 150 psalama raspoređenih na dane u tjednu i pojedine časove. Iznad početka samoga teksta Psaltira je invokacija: *Budi vь ime b(o)žie am(e)nъ*. U 135. je psalmu, f. 32b–32c, izbrisan svaki drugi redak, gdje se u ostalim Psaltirima ponavlja vers *êko vь vêkь milostь ego*. Na kraju Psaltira nalazi se i Ambrozijev himan: *Tebe b(ož)e hv(a)limъ*, f. 35b–c.

Jezik je *Akademijina brevijara* hrvatski crkvenoslavenski, koji je posebice u Psaltiru vrlo konzervativan po svojim fonološkim, morfološkim i leksičkim osobinama. Drugim riječima, temeljem detaljnije jezične raščlambe, zaključeno je da rukopis nije pisan posve jedinstvenim jezikom. Odnosno, iznesena tvrdnja vrijedi samo za prvi dio brevijara, tj. Psaltir, dok je drugi dio, tj. Komunal, znatno pomlađen, posebice na fonološkoj (Šimić 2006), morfoložskoj (Šimić 2010) i leksičkoj razini. Tako, su primjerice, na grafijsko-fonološkoj razini inovacije sljedeće: ne poštiva se pravilnost u pisanju *poluglasa*, češći su refleksi glasa *jata*, posebice ekavski, na mjestu skupine *žd* pojavljuje se *ĵ*, itd. U drugome dijelu interferiraju crkvenoslavenske i čakavske jezične osobine, i posve rijetko kajkavske. Posebice je jezična pomlađenost očita u rubrikama, u kojima su narodni oblici najčešći. Kad je riječ o leksičkoj razini, važno je napomenuti da Psaltir BrAc ima sve leksičke osobitosti hrvatskoglagoljskoga prijevoda Psaltira, tj. pripada zajedno s Lob i Par I. arhaičnoj ili južnoslavenskoj redakciji. Njegove su osobitosti: pojedini grecizmi i na onim mjestima na kojima *Sinajski psaltir* ima slavenizam: *olokavtomatъ*, *skandêlъ*, *skinipi*, *mantizê*, kao i brojni drugi grecizmi: *adb*, *akrotomъ*, *kivotъ*, *krotopъ*, itd. Osim toga, u BrAc nalazimo i moravizme: *drevle*, *edro*, *mito*, *natruti*, *nepriêznъ*, *papežb*, *snъmb*, *človêčъskъ*, *nebeskъ*, itd., što nam potvrđuje da je naš prijevod bio pod moravskim utjecajem (Šimić 2008).

Za drugi je dio *Akademijina brevijara* posebice zanimljivo da su zapažene kajkavske jezične karakteristike, odnosno da već u 14. stoljeću nalazimo neke, istina iznimno rijetke, kajkavizme u jednom hrvatskoglagoljskome liturgijskom rukopisu, i to na fonološkoj, morfoložskoj i leksičkoj razini. Na fonološkoj razini: *šafira* 63d, umjesto *safira* (*s* u stranim riječima daje *š*), *v sobotu* – redovito u rubrikama 23a, 34a, 37a. Na leksičkoj razini: *ogorupiti* 43d, itd. Ti su primjeri, također, potvrda da je BrAc rukopis koji je pisan u Istri.

2. Zamjenice

Zamjenice su u hrvatskoglagoljskim tekstovima općenito bolje očuvale starinu nego druge vrste riječi, što je uvjetovano njihovom prirodom. Naime, zamjenice pripadaju tzv. „zatvorenoj“ skupini jezičnih znakova, tj. onoj koja se sastoji od prebrojivih elemenata unutar jednoga sinkronijskoga jezičnoga sustava. Nadalje, vrijedi da se sastav te skupine jezičnih znakova u jednome jezičnom sustavu na sinkronijskoj razini ne može mijenjati (Peti 1993: 297). U hrvatskoglagoljskim se rukopisima neke zamjenice sklanjaju prema imeničkoj sklonidbi (npr. *eterb*, *etera*, *etero*), većina se zamjenica sklanja prema zamjениčkoj sklonidbi (pokazne, posvojne, povratno-posvojne, neodređene, upitne i odnosne), prema složenoj se sklonidbi sklanjaju samo dvije zamjenice: *kotorii*, *kotoraē*, *kotoroe*, *mnogii*, *mnogaē*, *mnogie*, po mješovitoj se sklonidbi sklanjaju *tolik* i *ki* (Jurčević 2002: 132).

Josip je Tandarić na temelju hrvatskoglagoljskih ritualnih tekstova zaključio: »Ako usporedimo čuvanje starih oblika u deklinaciji imenica i u deklinaciji zamjenica, lako ćemo zapaziti da je deklinacija zamjenica pretežno sačuvala stare oblike. Nema ni kod imenica izrazito mnogo inovacija, ali je velikim dijelom deklinacija imenica u staroslavenskom i u hrvatskom jednaka. Deklinacija zamjenica – onako kako je ovdje očuvana – nosi mnogo više obilježja starine, i upravo u tim osobinama koje su se već znatnije razlikovale od stanja u hrvatskom jeziku kao da se odražava crkvenoslavenska norma hrvatske redakcije« (Tandarić: 1978: 138). I u drugim su tekstovima istraživači upozoravali na arhaičnost zamjениčkih oblika, npr. u ćirilskoj *Povaljskoj listini* Dragica je Malić uočila: »Među zamjenicama sačuvano je mnogo starine i u leksičkom izboru i u gramatičkim oblicima. Što se tiče leksičkog izbora, očita je knjiška upotreba zamjenice *azb* (...) pored *ē* (...) i odnosih *iže*, *jaže*, *ježe* umjesto *koji*, *koja*, *koje* (ili *ki*, *ka*, *ko*) (...). Od gramatičkih oblika najviše se starine sačuvalo u ličnih i pokaznih zamjenica« (Malić 1988: 112–113). I u tekstu *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim je misalima 14. i 15. stoljeća među ličnim zamjenicama očuvano mnogo arhaičnih oblika, npr. u 1. l. jednine većinom *azb*, dok mlađe *ja* nalazimo samo u *Newyorškome misalu* (Šimić 2000: 60).

2.1. Lične zamjenice

Kao i u većini naših liturgijskih rukopisa i u BrAc se zamjениčki oblici od kanonskih starocrkvenoslavenskih razlikuju uglavnom po određenim glasovnim promjenama, i to onim starijima koje su završene u razdoblju između kanonskih i redakcijskih spomenika: gubljenje slabih i zamjena jakih *jerova*, zamjena *jerija* sa *i*, zamjena nosnih samoglasnika *ę* i *q* sa *e* i *u*. Među zamjениč-

kim su oblicima očuvane i pojedine mlađe fonološke promjene, odnosno one koje su se odvijale u vrijeme nastanka redakcijskih tekstova, ili su u govoru završene neposredno prije toga: zamjena *jata* refleksima *e* ili *i*, vokalizacija slabih *poluglasova*, itd. (Mihaljević 2006). Kad je riječ o razlici među starocrkvenoslavenskim tekstovima i crkvenoslavenskima hrvatske redakcije, među starijim je zamjeničkim oblicima iznimka jedino drugo lice dvojine *va* koje nije potvrđeno ni u jednom hrvatskoglagoljskome rukopisu (Mihaljević 2009: 317), pa tako ni u BrAc, već samo *vi*.

Jednina

U nominativu je jednine potvrđen crkvenoslavenski oblik *azb*, koji se najčešće piše sa znakom za *poluglas*, tj. štapićem, na kraju, npr.: *Azb* 1b, 3c, *azb* 3d, 5d, 9c, 20b, 27d, 39d, 41a, 41b, 41d, 42c, 43b, itd. Grafijska se inačica *az'* pojavljuje samo jednom u Psaltiru, i to ispred enklitike: *Az'bo* 19c. Slične primjere zabilježio je Milan Mihaljević u najstarijim hrvatskoglagoljskim fragmentima u kojima već od druge polovice 13. stoljeća prevladava pisanje zamjenice *azb* sa štapićem. »Oblici bez znaka za poluglas na kraju pojavljuju se u fragmentima sa samoga kraja 13. (ili početka 14.) st. Iznimka su jedino oblici iza kojih slijede enklitike kao što su dometci *že*, *bo* i sl. Već je od prve polovice 13. st. razvidna težnja da se ispred enklitike krajnji poluglas ne bilježi« (Mihaljević 2003, fusnota br. 3). Takvo je stanje očuvano i u Psaltiru BrAc, i to dosljedno u svim primjerima (osim gore navedenoga): *az že* 24c, 26c, 27d, 29a, 29b, 37b. U Komunalu također prevladava pisanje sa štapićem na kraju, osim u primjeru *az' esamъ* 63d. Hrvatski oblik *ja* (*ê*) nije potvrđen u BrAc, a slično je stanje zabilježeno i u većini hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa, s nekoliko iznimaka (Mihaljević 2006). I u tiskanome se *Baromićevu brevijaru ja* pojavljuje samo jednom, za razliku od *Brozićeva brevijara* u kojemu ima petnaestak primjera za *ja* (Jurčević 2002: 144). U neliturgijskim rukopisima uobičajeno je *ja*, dok smjenjivanje crkvenoslavenskoga i hrvatskoga oblika ima stilsku ulogu (Damjanović 1984: 126).

U 2. l. jednine redovito dolazi *ti*: *Ti že g(ospod)i zastupnikъ moi esi* 1b, *I ti g(ospod)i dokolê* 1d, *êže ti svrši oni razdrušiše* 2d, *Êko ti prosvêćaeši s(vê)-tilnikъ moi g(ospod)i* 4b, itd.

U genitivu i akuzativu jednine za 1. i 2. l. nalazimo oblike *mene*, *tebe*, a u ak. još i *me* i *te*. U gen. su najčešći oblici *mene* i *tebe*, odnosno očuvano je stanje kao u starocrkvenoslavenskome, npr.: *ot mene* 1d, 3a, 3b, 20d, 23c, 40a, *pače mene* 4a, 5a, 9b, 33d, 47b, 49c, *boečim' se tebe* 7a, 29a, *Mene že za nezlobu priêť* 10a, *sp(a)setъ mene* 10c, *o desnoû tebe* 11a, *tebe radi* 44d, 50a, *o desnoû mene* 27a, 54b, *ne ostavi mene do zêla* 28b, *ne posrami mene* 28c, *Mene ždaše grêšnici* 29c, *da ne oklevetaûť mene gr'di* 29d, *[ne] premogu mene* 31b,

v'slêdъ mene 42a, *mene slêditi* 47c, *êko mene prêžde vasъ v'znenavidê* 50c, *ne ostavitъ mene* 61b, *açe mene ûtrê iskati vačneši* 64c, *ne osudi mene* 64c.; ak.: *Života prosi u tebe* 4d, 47c, 57b, *U tebe pohv(a)la moê* 5b.

Dulji se zamjениčki oblici katkad upotrebljavaju kao stilsko sredstvo, odnosno kad se zamjenica posebno ističe:

Da ne postidet se o m(b)nê trpečei te g(ospod)i g(ospod)i silъ ni posramet se o m(b)-nê iskučei tebe b(ož)e iz(drai)l(e)въ Êko tebe radi priêšъ ponošenje 15d, *Tebe b(ož)e hv(a)limъ Tebe g(ospod)a isp(o)v(ê)daemъ* 35b, *Tebe b(ož)e hv(a)-limъ* 52a, 57d.

Čakavski oblik *mane* nije posvjedočen u BrAc, kao ni u drugim liturgijskim rukopisima, a među neliturgijskima je očuvan jedino u *Grškovićevu zborniku* (Mihaljević 2006).

U ak. su češći oblici *me* i *te*:

sp(a)s(a)l' me esi 6c, *usliša me g(ospod)ъ* 15a, *Sp(a)si me b(ož)e* 15d, *Na me gl(agol)ahu* 15d, *G(ospod)i iskusi' me esi* 42b, *Ne me izbraste nъ azъ iz'brahъ vi* 43b, *i usliša me* 45a, *Masti me ot sihъ nepriêteli moiъ* 45b, *i slêdit me* 47d, *shrani me* 50d, *vzlûbi me* 60a, *vavede me* 60a, *d(b)nsъ rodih'te* 1a, *prognêvaše te g(ospod)i* 1c, *G(ospod)i b(ož)e moi na te up(b)vahъ sp(a)si me* 1d, *Vznesu te g(ospod)i* 6c, *prizovu te* 13b, *vžeda v te duša moê* 14b, *vidili biše te* 65d, *podai molim te* 66a, *G(ospod)ъ shranit'te* 66a, *Molimъ te mati* 67a, *koterimi te hv(a)-lami vznesu* 67c, *Spodobi me hv(a)liti te* 68a.

Slično kao i u fragmentima, i u BrAc se kraći oblici učestalo pojavljuju iza prijedloga:

G(ospod)i b(ož)e moi na te up(b)vahъ sp(a)si me 1d, *I da up(b)vaûitъ na te* 2b, *Shrani me g(ospod)i êko na te up(b)vahъ* 3b, *Udivi m(i)l(o)sti tvoe sp(a)sae up(b)vaûičee na te* 3c, *Na te up(b)vaše o(tъ)ci n(a)ši up(b)vaše izbavilъ e esi* 5a, *Az že na te g(ospod)i up(b)vahъ* 7a, *Izveselet se (!) vsi up(b)vaûiče na te* 54b, *vžeda v te duša moê* 14b, *i na ûtrnahъ moiъ pouču se v te* 14c, *otvrze vêruûčim v te c(êsa)rstviê n(e)b(e)skaê* 35b, *K tebê ûtr(b)nuû b(ož)e b(ož)e moi vžeda v te* 35d, *Na me gl(agol)ahu sêdeče va vratehъ* 15d, *Êko na me up(b)va izbavlû i* 22a, *hv(a)lečei se na me klnêhu se* 23d, *Puču na me gl(agol)i moe* 64c itd.

Kraći oblik *te* katkad nalazimo i u naglašenom položaju: *te hv(a)lim' b(ož)e n(a)šъ* 68b (dva puta), što nije neobično u našim liturgijskim rukopisima (Mihaljević 2006).

U dativu i lokativu za 1. l. jd. potvrđeni su oblici: *m(b)nê*, *mi*. Oblik *m(b)nê* najčešće se nalazi pod titlom, npr.: *stužaučei m(b)nê* 1b, *vražduičee m(b)nê* 1b, *bl(a)godav'sumu m(b)nê* 3a, *Bêše sl'zi moe m(b)nê v'hlêbъ d(b)nъ i nočъ* 10a,

k' m(b)nê 40c, *m(b)nê* 59c, a iznimno rijetko kao *m'nê*, npr.: *k' m'nê* 1a, *m'nê* 63c, i pri kraju rukopisa kao *mnê*, npr.: 47c, 64c, 64d, 65a, 65b, 65c, 66a, 67b; o *m(b)nê* 6c, 8a, 8b, *otegotê na m(b)nê ruka tvoê* 7b, *utvr'dilь esi na m(b)nê ruku tvoû* 9a, *Ne imêl' bi na m(b)nê vlasti* 46a, *Naredi v' m(b)nê lûbvъ* 49d; mi: *ska-ži mi* 33d, *Sudi mi* 2a, 35d, *v'ziraûci mi* 36a, *V'zdažd'mi* 36d, *vs'krsnuti mi estь* 64c, 65c, *dokončani mi* 65c. Slične primjere nalazimo u većini hrvatskoglagojskih liturgijskih rukopisa, odnosno pravilne crkvenoslavenske, dok je čakavski oblik *mani* zabilježen u *Misalu kneza Novaka*, a *manê* u *Brevijaru Vida Omišljanina* (Mihaljević 2006). I u tiskanim su brevijarima takvi primjeri rijetkost, odnosno pronađen je samo jedan u *Brozićevu brevijaru*: *ne stužauť mani muki* (Jurčević 2002: 146). U neliturgijskim su rukopisima znatno češći, npr.: *mani*, *mane* i *manê*.

Za 2. l. jd. oblici su *tebê*, ti: *Isp(o)vêm se tebê* 2a, 5b, *Tebê reče sr(dъ)ce moe* 6b, *kto protivit se tebê* 17d, *êko ime tebê g(ospod)ь* 20a, *tebê požru žrtvu h(va)-li* 42b, *podobaet' se tebê* 42c, *vêruemъ tebê* 51a, *k tebê* 58c; *vzraduû se o tebê* 2b, *v'zveselet se o tebê* 9d, 16b, 20b, *O tebê utvr'dih se* 16b, *uprazdnet se o tebê* 17d, *položu v tebê prêstolь moi* 59c, 60d, 61a; ti: *kto isp(o)vêstь ti se* 1d, *Egda isp(o)vêstь ti se* 6d, *otпусти eže ti s'grêšihomъ* 52b itd. U BrAc nisu zabilježeni oblici *tebi* i *tebe*, koji su česti u neliturgijskim rukopisima.

U instrumentalu su također potvrđeni pravilni crkvenoslavenski oblici *mnoju* i *toboju*: *predь mnoû* 3b, *pred' mnoû* 4a, *podь mnoû* 4b, *s' mnoû* 5b, 40c, *Se rečeno mnoû* 40d, *pred' toboû* 1c, *i pohv(a)let se toboû* 1c, *Êko toboû iz' bavlû se ot napasti* 4a, *i azь vinu s toboû* 17a, *Toboû višnee b(o)ž(an)stvo* 50a, *i êko vone balsama budutъ prêd' toboû* 64a. Za razliku od liturgijskih rukopisa u kojima su oblici *mnoû* i *toboû* uobičajeni, u neliturgijskim tekstovima nalazimo mnoštvo oblika, uz *mnoû*, *mnu*, *m'nu*, *mnovъ*, *manu* itd. (Damjanović 1984: 112).

Dvojina

Kao što se može očekivati, dvojina je kao kategorija znatno manje zastupljena od jednine i množine, a u BrAc je za osobne zamjenice potvrđen samo jedan primjer:

Gen. 2. 1.: *ûže vaû mêsto višne naslaždaetъ* 42a. Primjer genitiva u funkciji akuzativa potvrđuje da se kategorija živosti širi na dvojину, što znači da je dvojina živa kategorija.

U hrvatskoglagojskim se fragmentima dvojina često upotrebljava kad je riječ o dvije osobe ili dva predmeta, što vrijedi ne samo za zamjenice, već i za druge vrste riječi. »To znači da je do kraja 13. st. dvojina još živa kategorija i da je proces njezina gubljenja na samome početku jer je zamjenjivanje dvo-

jinskih oblika množinskima ograničeno na prvu osobu, tj. na sam vrh ljestvice živosti i ljestvice slaganja. Stanje je još uvijek jednako onomu u kanonskom starocrkvenoslavenskome gdje su već u najstarijim spomenicima zabilježeni množinski oblici *ny* i *vy* za akuzativ dvojine« (Mihaljević 2003). Slično je stanje dvojinskih imeničkih oblika u BrAc, o čemu je bilo riječi u radu o imenicama (Šimić 2010).

U većini je hrvatskoglagoljskih liturgijskih rukopisa od polovice 14 st. zamjetna tendencija smjenjivanja dvojinskih oblika zamjenice množinskima u nominativu i drugim padežima. »Činjenica da se uz množinski oblik zamjenice često pojavljuju sročni oblici u dvojini pokazuje da je dvojina živa kategorija« (Mihaljević 2006).

Množina

U nominativu množine u BrAc za 1. i 2. l. uobičajeni su oblici *mi* i *vi*:

mi že lûdi tvoi i ovce pažiti tvoee 19b, *Ta stvori a ne mi sebe mi že lûdi ego i ov'ce pastovni ego* 23c, *Mi iže živemъ bl(agoslo)vimъ g(ospod)a* 27d, *imže mi b(la)-ž(e)ni biti čaemъ* 40d, *eûže mi lûbiti se imamo* 42b, *tako i mi d'lžni es'mъ za bratêu d(u)še n(a)še polagati* 42c; *Dokolê napadaete na č(lovê)ka i ubivaete vsi vi* 14b, *Azъ rêhъ b(o)zi este i s(i)n(o)ve višnago vsi vi Vi že êko č(lovê)ci umiraete* 19d, *da vi idete i plodъ prnesete* 43b, *тъгда i vi š'nimъ êvite se* 48b itd.

U genitivu i lokativu nalazimo oblike *nasъ* i *vasъ*:

i otvr'zemъ ot'nasъ igo ihъ 1a, *i v'zrati êrostъ tvoû ot nasъ* 20b, *udalilъ estъ ot nasъ bezakoniê n(a)ša* 24a, *bêše mn'she bezъ nasъ* 40c; *ot vasъ* 40d, *vêste êko mene prežde vasъ v'znenavidê* 50c; *ustni n(a)še pri nasъ sutъ* 2d, *Ê[ko a]čê ne g(ospod)ъ bilъ bi v'nasъ* 30d, *da spodobit se radovati o nasъ* 40b, *i budetъ va vasъ* 40d, *trudih'se o vasъ* 44b.

U dativu se također čuvaju stari oblici *namъ*, *vamъ*:

kto êvitъ n(a)mъ bl(a)gaê 1c, *ap(usto)lъ tvoi n(a)mъ is'prositъ pomočъ* 39c, *i sa n(a)mъ otrêšitъ siû prû otkudu imat' namъ otrêšiti ona* 53a, *Znani namъ stvorilъ esi puti života Sa bo n(a)mъ znani stvori puti života <iže> namъ stazu skaza k životu* 63b, *v'zgl(agol)û vamъ* 11d, *povêmъ vamъ* 15a, *Da vskr'snutъ n(i)ne i pomogutъ vamъ i budutъ vamъ v'pokroviteli* 38a, *eže azъ zap(o)v(ê) daû vamъ* 42a, *H(rъst)ъ m(u)č(e)nъ estъ za nasъ vamъ ostavlae obrazъ da poslêduete stupi (!) ego* 50c, *eda kako ne dostanetъ n(a)mъ i vamъ* 59a.

U akuzativu prevladavaju stariji oblici zamjenice za 1. l. *ni*, a za 2. l. *vi*, koji se redovito upotrebljavaju kao enklitike:

vên'čal ni esi 1d, *Ti g(ospod)i shraniši ni i sblûdeši ni* 3a, *G(ospod)i sp(a)-si c(êsa)ra i usliši ni* 4d, *Sp(a)s(a)l bo ni esi* 10c, *Dal' ni esi êko ov'ce v'*

snědenie vь ezicěhь i rasěēl' ni esi 10c, *Usliši ni b(ož)e* 14d, *B(ož)e učedri ni i bl(agoslo)vi prosvěti lice svoe na ni i pom(i)lui ni* 15a, *natroveši ni hlēba slъzna i napoiši ni s' lzь v mēru* 19b, *B(ož)e učedri ni i bl(agoslo)vi ni prosvěti lice svoe na ni i p(o)m(i)lui ni* 35c, *B(ož)e iže ni obhod'nimъ ap(usto)l(o)mъ tvoimъ im(e) r(ekъ) prazd'nikomъ veseliši* 39c, *Učit ni p(a)vlъ ap(usto)lъ* 44c, *B(la)ž(e)nihъ m(u)č(eni)kъ tvoihъ vkup že i biskupъ im(e) r(ekъ) m(o)l(imъ) te g(ospod)i prazdniki da utěšet ni* 50a, *Erēu i biskupe silъ tvoritelū pastiru do-bri v lūdehъ m(o)li za ni g(ospod)a* 53d, *ta ni porodi* 54a.

O previranju starijih i novijih oblika svjedoči primjer: *Ti g(ospod)i shraniši ni n(a)sъ (!)* 3b, u kojemu je pisar najprije napisao stariji oblik, a potom noviji koji mu je vjerojatno bio bliži. Mlađi oblici, odnosno oni koji su se izjednačili s genitivom, *nasъ, vasъ*, nisu tako česti u BrAc, npr.:

Budi g(ospod)i m(i)l(o)stъ tvoē na nasъ 7c, *Izbra nasъ* 11b, *I budi svētlostъ g(ospod)a b(og)a n(a)šego na nasъ i dēla rukъ našihъ ispravi na nasъ* 21d, *iže nasъ* 40c, *Aće bo nasъ v ras'sutie t(ē)lese semrtiē sēnъ obidetъ* 63c, *ukrēpi nasъ* 66b, *Dēvo edina mēu vsēmi tiha ti nasъ ot grēhovъ rēši i čistihъ stvori* 66b, *M(o)li za nasъ s(ve)ta b(ogo)r(od)i ce Da dostoini budemъ obečaniemъ h(rъsto)vimъ* 66d, *na ot vsēhъ pagubъ izb(a)vi nasъ* 66d.

Za razliku od *ni*, primjeri za *vi* nisu tako brojni u BrAc: *obraču vi v' glubinahъ mor'skihъ* 15c, *Da priložitъ g(ospod)ъ na vi na vi i na s(i)ni v(a)še* 27d, *Bl(agoslo)vihomъ vi* 28b, 31c, *Predadetъ bo vi v' svētehъ i na sn'mičihъ svoihъ teput' vi* 39c, *Se azъ šlū vi ēko ov'ce meždu vlki* 39d. U Psaltiru nema primjer za ak. jd. *vasъ*, dok u Komunalu nalazimo sljedeće primjere: *vasъ lūbiti skažite* 48a, *aće mīrъ vasъ n(e)naviditъ* 50c, *Često vasъ poučau (!) brat(i)e m(i)-lēiša* 60a.

Odnos je starijih, odnosno crkvenoslavenskih oblika *ni*, *vi* i onih mlađih *nasъ, vasъ*, sljedeći: u Psaltiru posve prevladavaju stariji tj. *ni*, ima ih oko 90, dok onih mlađih ima svega pet. U Komunalu je odnos nešto drugačiji tj. *ni* ima 22 primjera, a *nasъ* 11, odnosno znatno više nego u Psaltiru, što govori o pomlađenosti Komunala. Stariji su oblici ovdje najčešće u Psalmima. Prema istraživanjima Ivana Jurčevića u tiskanim brevijarima, u Psaltiru je znatno češći stariji oblik, tj. *ni*, dok u Sanktoralu prevladava mlađi oblik *nasъ*. Isto se odnosi i na 2. l. množine, tj. zamjenicu *vi/vasъ*, s tim da se može konstatirati da je Prvotisak u tome arhaičniji od *Baromićeva brevijara* (Jurčević 2002: 147–148).

Instrumentalni su množinski oblici osobnih zamjenica rijetki, npr.: *G(ospod)ъ silъ si (!) nami* 11b, *s' nami* 31a. Posebno treba upozoriti na oblik *G(ospod)ъ s v(a)m' 66d* u kojemu je došlo do izjednačivanja instrumentala i dativa.

Lične su zamjenice u praslavenskom razlikovale prvo i drugo lice, dok se umjesto oblika za treće lice upotrebljavala pokazna zamjenica **ānŭ* (staroslavenski *onъ*) (Mihaljević 2009: 87). U starocrkvenoslavenskom književnom jeziku za označavanje 3. lica upotrebljavale su se razne pokazne zamjenice, ali najčešće *onъ*, *ona*, *ono* (Damjanović 2005: 99). Ta je zamjenica u kosim padežima imala supletivne oblike. Primjeri su navedeni u poglavlju Palatalna promjena.

2.2. Povratna zamjenica

Genitiv i akuzativ:

Iže hočety po m(b)nē iti da otvržet se sebe i vzmetъ h(rъst)ъ svoi i slēdit me 47d, 48c, *Sdē gl(agol)ety da sebe otvržet se* 48d, *M'nše bo estъ otvrēci eže imaty mnogo bo veče estъ otvrēci sebe* 48d; *Ta stvori a ne mi sebe* 23c, *Da naučiti knezi ego ēko samъ sebe* 24d, *i potomъ sebe* 41d, *egda i sie samъ sebe darova n(a)mtъ* 43c, *Ibo ače b(og)a ne lûbitъ to ni sebe ne lûbitъ* 43c, *iže tako ego nenaviditъ ēko samъ sebe* 47b, *Eda si bo trudnēe nēstъ č(lově)ku ostaviti svoē na vel'mi trud'nē <e>stъ č(lově)ku ostaviti samogo sebe* 48d.

Dativno-lokativni oblici su:

razdēliše sebē rizi moe 5b, *sr(dъ)ce ego s'bra bezakoniē sebē* 10a, *Izbra nasъ v dostoēnie sebē* 11b, *Ibo ptica obrēte sebē hraminu* 20a, *položise me v' mrzosti sebē* 20d, *i isprositi ot b(og)a piću sebē* 24c, *i ēruna egože izbra sebē* 25a, *čto estъ prihodečimъ k' sebē* 48d; *Reče zakonoprestupnikъ da ne s'grēšaetъ v sebē* 8b, *Onъ umirae abie pade v sebē* 42d, *Nikože bo navlačnoe samъ o sebē i<mēt>i lûb've* 44c, *sъ soboû i o sebē* 56d.

Enklitika *si* nije potvrđena u rukopisu. I u drugim je liturgijskim rukopisima uobičajen oblik *sebē*, uz nekoliko primjera za oblik *sebi*. U neliturgijskim su tekstovima znatno češći oblici *sebi* i *sebe*, nego *sebē*.

U instrumentalu je redovito oblik *soboû*:

i utvr'di me predъ soboû va věkъ 10a, *I ne pred'ložiše b(og)a predъ soboû* 12d, *Oči moi na věrnice z(e)mle posazdati e sъ soboû* 23c, *Se estъ zap(o)v(ě)dъ moē da lûbite se meû soboû* 41a, *i meû soboû nēsutъ razlučni* 42a, *eûže mi lûbiti se imamo meždu soboû bratie mlēiša* 42b, *sъ soboû i o sebē* 56d, *Na petъ buihъ priēše svētilniki svoe i ne vzeše olēē sъ soboû* 59a.

Za razliku od liturgijskih rukopisa, u kojima se uz redoviti oblik *soboû* pojavljuje još *sobu*, u neliturgijskim je tekstovima očuvano više instrumentalnih oblika: *soboû*, *sobu*, *sobuû*, *seboû*, *saboû*, *sobom*?. U instrumentalu se pridjeva i zamjenica u zbornicima često pojavljuje gramatički morfem *-ovъ/-evъ*, a po-

sebe u *Traktatu Kolunićeva zbornika: sama sobovъ, sa svoevъ bližikovъ, zlovъ družbovъ* itd. (Damjanović 1984: 112).

Navedeni primjeri upućuju na zaključak da se oblici povratne zamjenice u BrAc uglavnom pišu pravilno, tj. *jat* nalazimo u dat. i lok, a *e* u gen. Genitivni oblik posvojne zamjenice *sebe* prilično se rijetko susreće, a zanimljivo je da se uvijek veže uz glagol *otvrēci se*.

2.3. Nelične zamjenice

2.3.1. Nepalatalna promjena

Jednina

U nominativu kod nepalatalnih osnova nalazimo sljedeće primjere: *tъ, ta, to, ta, on', onъ, on, ona, on že, kto, kto že, niktože, nêkto, kotori, katora, vsakъ, vsaki, vsako, vsaka, samъ, sama, inъ, ina, ino, edinъ, edina, edinъ k'ždo, k'ždo, každo*.

Êko tъ na morêhъ osnova 5c, tъ estъ c(êsa)rъ sl(a)vi 5c, Êko tъ reče i biše 7c, Tъ že estъ m(i)l(o)stivъ i ocêstitъ grêhi ihъ 18c, ače i ta lûbit' se 41c, Ta ubo ne v'shotê slaviti b(og)a 57a, B(la)ž(e)nъ rabъ ta 57d, ta stvoritъ plod' mnogъ 63d, ta ni porodi 54a, to sutъ ukrašeniê n(e)b(e)skae 39d, On' bo rêsnotivnoû lûbvъ imatъ 41a, Onъ umirae abie pade 42d, kako ubъenъ onъ premožitelъ zataûet' se 48b, zane ona lûbvъ otêti lъstitъ 41b, eže ona istina strasti tr'pê kri-ža 41c, Kako ubo boraše se ona cr(ъ)kvъ protivu dъêvlu 45c, On že otvêčavъ reče 59b, B(ož)e kto upodobit se tebê 19d, Eda povêst' kto v grobêh' m(i)l(o)-st' tvoû 20d, Kto že dobrê raduetъ 43c, V'ek'se see lûb'vi niktože imatъ neže da d(u)šu svoû položiti kto za drugi svoe 41a, 41c, Niktože bo možetъ d'vêma g(ospo)d(i)n(o)ma rabotati 56b, i niktože poslušati ego boit' se 56b, Toliko bo niktože možetъ 56b, Iže ače si nêkto k'da lûbo za bl(a)gosti počinutъ 57d, Kotori glasъ ili êzikъ v'zmožetъ izreči 50a, Katora krêpostъ l'vova protivu onomu l'vu 45c, Katora bila bi desetъ d(ê)vъ kotere li sutъ petъ mudrihъ ili petъ buihъ ne l'hko iziskati možet' se 61b, azъ rêhъ vъ užasê moemъ vsakъ l'žb 52d, Pis'mo gl(agol)etъ vsaki č(lovê)kъ l'žb 52d, Ače li rêsnê reče pismo vsaki č(lovê)kъ l'žb 52d, i vsaki iže veruetъ va me ne umrêtъ 65d, vsako za svoimъ vr(ê)menemъ 66c, tako vsaka zap(o)v(ê)dъ ot edinoe lûbvi estъ 41a, Vsaka d(u)-ša v' têlê sego radi petimi čuv'stvi čisla razumêet se 61c, Ti esi samъ c(êsa)rъ moi i b(og)ъ moi 10c, êkože samъ ot svoihъ ov'cъ gl(agol)etъ 43d, êmože samъ hotêêše iti 44c, Lûbvъ ubo č(lovêč)ska nêstъ sama o sebê 48a, [Ti] sama bez' izme[neniê] 67d, mnog bo estъ 5d, Budite d(ъ)ni ego mali i episkup'st[vo] ego

primi inь 26c, Egože viditi hotê esamъ azъ safe a ne inь 64c, možetъ is trsa živuča ina rozga iziti a êže otlomlena estъ ne možetъ živiti bez korene 64a, Na ino esmъ po grêhu 49a, Ino estъ čto stvorihomъ 49a, edinъ es'mъ azъ doidêže proidu 33c, G(ospod)ъ edinъ voždaše 37c, Egda bo sie edinъ k'ždo obimetъ 43a, Po licu ubo edinъ kždo poznavauit se 43d, Edinъ d(u)hъ i edina vêra bêše v' nih 50c, Bêše bo raz'boinikъ edinъ na križi š' nimъ 52d, k rabotaniû b(o)-žiu dr'žei k'ždo imatъ biti 55a, Segô radi edina každo d(u)ša krst'ênska d(ê)-vi ime priêth 61d.

Zanimljivo je da u rukopisu katkad, vjerojatno radi izbjegavanja ponavljanja istih oblika, u istome versu nalazimo i stariji oblik zamjenice *tb*, *t'* i mlađi *ta*: *Êko tb reče i biše ta povelê i szdaše se 7c, uvêdite êko g(ospod)ъ tb estъ b(og)ъ n(a)šb Ta stvori a ne mi sebe 23c, Êko t' reče i biše ta povelê i szdaše se 35a.* Oblik *ta* najčešće se upotrebljava za muški rod, tj. to je *tb* koje je vokalizacijom *poluglasa* prešlo u *ta*, dok se *ta* za ženski rod susreće samo u jednom primjeru.

Genitiv – *togo, togožde, onogo, onogožde, kogo, koterago, vsakogo, vsakoe, samogo, edinogo, niedinogo, niedinoe, edine, edinoe, eterie, eterago, drugago*:

ot togo bo estъ sp(a)senie moe 14b, Êko togo estъ more i tb stvori e 22c, Ni sêtovanie bo ni strahъ v togo radosti biti možaše 40c, Togo radi bratie m(i)-lêiša 41b, Togo radi mi priležno te m(o)l(im)ъ 44d, togo radi živutъ va (vê)-ki 51c, propov(ê)dat(e)lb togožde dêla ne imêl' bi slêditъ 44b, togožde oče začićenietъ da raduem se 45a, Č(lovê)če egda te progonetъ ne vnimai onogo obraza 45b, ot onogo edinogo b(og)a 53b, ot onogo se otlučaetъ emuže gl(agol)et' se 63d, Ot onogožde z'miê ap(usto)lb něčto učit ni 46a, G(ospod)ъ prosvêćenie moe i sp(a)sit(e)lb moi ot kogo se uboû G(ospod)ъ začitit(e)lb života moego ot kogo se ustrašu 6a, i ūže ne budetъ k tomu plača ni v'pla i ni bolêzni i koterago gorkago 50c, načetkъ vsakogo truda ihъ 25a, Vsakogo braš'na v'zgnušaše se d(u)ša ihъ 26a, Ot vsakogo puti zla 29c, v'zdrža se ot vsakogo dêla zlago 57c, G(ospod)ъ shranit' te ot vsakogo zla 66a, êko ot vsakoe pečali izbavil' me esi 12d, potomъ ot samogo poznaemi učuemo strasti 52a, i t'kmo edinogo priemlet se têlo i kr(ъ)vъ 42c, or(a)c(iê) edinogo m(u)č(eni)ka 45a, čto otъ edinogo učitela samogo 53b, ihže imene niedinogo dvoečago se g(ospod)ъ n(a)šb is(u)h(rъst)ъ znamenuet se 59b, Êkože bo mnogie vêt'vie ot edinogo korene ishodetъ 41a, Edinogo že vistinu nrava sutъ trsъ i lêtorasli ego 63d, I niedinoe z'rêlosti êvleniê 44c, Edine ženi glasomъ poraženъ b(i)si 40a, tako vsaka zap(o)v(ê)dъ ot edinoe lûbvi estъ 41a, lêki ot eterie zap(o)v(ê)di g(ospod)ъ gl(agol)etъ 41a, êko ot eterago svêtlêišago istočnika 54a, Izbavitelû n(a)šemu edinomu bez drugago 57c.

Dativ – *tomu, onomu, onoi, ovomu (ovumu), vsakoi, komu, samomu, edinomu, inomu, drugomu*:

I d(u)ša moê tomu živeti 5b, Oslabi m(b)nê da poçiû prêžde neže otidu i k tomu ne budu 9c, Kotora krêpost' l'vova protivu onomu l'vu 45c, I sego radi ka onoi trpezê 42d, a inomu dêênie sila a ovumu (!) vêra 39d, Vsakoi kon'čini vidêh kon'c' 29c, Dae piču vsakoi pl'ti 32c, na i vsakoi cr(b)kvi vselenie b(o)-žie 61d, Skrivaet' i ne vêst' komu s'biraet' ê 9c, K m(b)nê samomu d(u)ša moê s'mete se 10b, imže b(og)u samomu ugoditi da ičem' 62b, i stvoreny esam' mnê samomu têžak' 64c, Tebê edinomu sgrêših' 12b, Obručih' bo vi edinomu mužu d(ê)vu čistu 62a, B(og)u o(t)b'cu budi sl(a)va ego že edinomu s(i)nu 39c, Četira lica edinomu i četira krila edinomu 43d, a inomu dêênie sila a ovumu (!) vêra o tomžde d(u)sê 39d, A drugomu m(i)l(o)st' 39d, A drugomu pror(o)-čstvo a drugomu rasmotrenie d(u)h(o)v' 39d, i edinomu da pet' talant' a drugomu d'va a inomu edin' 55a.

Akuzativ – *ta, to, toga, onb, ono, onu, onogo, kogo, koto, komuždo, vsakb, vsaki, vsakogo, vsaku, vsako, samb, samogo, edinogo, inb*:

v ta d(b)n' pogibnut' vsa pomišleniê 34c, Na egda to hotêše poče tvoriti 40c, što bo vidit' kto to up(b)vaet' 43b, Kto mnê to dast' da v paklê začitiši me 65a, Na toga up(b)va sr(d)b'ce moe 6c, I rečete v d(b)n' onb isp(o)v(ê)daite se g(ospode)vê 35d, pred' očima imuče ono što gl(agol)et' ap(usto)l' 46a, V(o)no vr(ê)me reče is(us)b' uč(e)nikom' svoim' 41a, i kupi nivu onu 62a, zane lûbnv' ače kto v' onogo nêmat' prop(o)v(ê)daniê čina 44d, Protivnik' n(a)šb' d'êv'lv' êko l'bnv' rikae iče ophodit' kogo požr'l bi 46a, Čto ot sego otvêčae't' bratie ili koto iz' bavlentie imêti v'zmožem' 50d, Na n(e)b(e)ski lêkar' k'ždo komuždo daet' protivu grêhom' lêkarie 48c, I ubi vsak' prvên'c' v' z(e)mli ih' načetk' vsakogo truda ih' 25a, navode na vsaki d(b)n' 2d, êko posla e pred' licem' svojim' v' vsaki grad' 44d, i potrebil' esi vsakogo lûbodêučago ot tebe 17b, Otret' b(og)b' vsaku zl'zu (!) ot očiû s(ve)tihb' 52c, Vsaku rozgu ne tvorečiû p'loda o mnê izmečet' i vsaku tvorečiû očičaet' 64a, Bl(agoslo)vlû g(ospod)a na vsako vrême 7c, i v'zgl(agol)ût' vsako zlo protivu v(a)m' 40c, egda i sie sam' sebe darova n(a)m' 43c, i sam' sebe ostani 49a, ostaviti samogo sebe 48d, Mučenik' b(o)ži iže edinogo sina oč(ev)a naslêdui' 47c, Ne utaiše se ot čed' ih' v' rod' inb 18b, Da napišut' se vsi v' rod' inb 23d.

Lokativ – *tom'v, tomžde, onom'v, onoi, koiždo, vsakom'v, vsakoi, edinom'v, edinoi*:

i o tom' na visotu obratit se 2a, i nikoliže v tomžde stoêni prêbudet' 65a, êže znana biti stvoriti hotêše v'v onom'v ispl'neni razuma 43a, A va onom'v višnem' c(êsa)rstvê 60b, t'kmo izbavit(e)l' n(a)šb' iže v'v onoi pl'ti 55a, i dobra dêla

bivaûť v petih' ili v koiždo d(ê)vi d(u)šu rêči 61d, i sьta na vsakomь puti ne blazê 8b, Pomenutь ime tvoe vь vsakomь rodê 11a, i slišaste v' vsakomь prazdnicê 45b, i si č(i)nь vь vsakooi (!) voli potr(e)b(n)ь estь 49d, vь edinomь d(u)sê 39d, I ničtože vь edinoi česti daruetь se 59c, vь edinoi lûb'vi utvr'ždaûť se 41a.

Instrumental – *timь, toû, onêмь, edinimь*:

I timь zakon(o)мь 62d, kto sp(a)sit(e)lno vêranь tk'mo toû vêroû êže lûbviû dêlaet' se 43d, kako uslišitь onêмь sl(o)v(o)мь 43a, s(i)nь o(tь)cemь edinimь e(stь) 39a.

Dvojina

Nominativ – *ta*:

Žьzľь tvoi i palica tvoê ta me utêšista 5c, Pošli mi svêťь tvoi istinu tvoû ta me nastavista i vavesta me v' goru svetu tvoû i v sela tvoê 10b.

Akuzativ – *oni*:

N(i)ne ubo otvêtnice naša d(ê)vo m(a)rie oni tvoi m(i)l(o)stivi oči k namь obrati 67a.

Dativ – *têma*:

Aće bo dobraê dêla v' sv(ê)tlosti položitь da č(lovê)k(o)мь têma 56b.

Množina

Nominativ – *ti, oni, sami, nêci, kotere, eterie, oni*:

Ti speti biše i padu mi že vstahomь i prosti bihomь 4d, Ti že s'motriše i prezrêše me 5a, ti iznemogu i padu 6a, oni ogavie tvorahu m(ь)nê 8a, na neiže oni nasičeni sutь 42d, Podobaet' bo n(a)мь da êkože oni tako i mi da ugotovim se 42d, Tako bo sami sebe ostavimь 48d, Tьgda bo sami sebe ostavêмь i t'gda sami sebe otvržem se 49a, Sut' bo nêci 55b, kotere li sutь petь mudrihь ili petь buihь ne l'hko iziskati možet' se 61b, êko eterie ot nihь o dъv'svê (!) svoemь izvnь sl(a)vi iskaše 60a, Tьgda v'staše vse dêvi oni 59a.

Genitiv – *têhь, onêhь, samêhь, tacêhь, vsêhь, edinihь, niedinihь, eterihь*:

Tьgda pristupiše k nemu učenici ego êko poslušauûcimь imь têhь sl(o)v(e)sь 53b, Čto ubo gl(agol)etь b(la)ž(e)ni niči d(u)h(o)мь êko têhь estь c(êsa)rstvo n(e)b(e)-skoe 53c, ot têhь ubo gl(agol)etь ap(usto)ľь 57a, êko pridetь d(ь)nь suda vn'že v(a)ša krêpostь onêhь zloba kažet' se 49b, Ne boite se onêhь iže ubiêûť têlo d(u)še že ne moguť ubiti 49b, Onêhь radi imiže znaet' se pol'za 57a, na obače simi onêhь prop(o)v(ê)daemь kako iz grobь vstaše na višna 63c, êko vr'hu

n(a)sъ samêhъ v'z(e)mlût se 44a, *za samêhъ biskupi velikihъ* 55d, *iže tacêhъ mnogočislnihъ s(i)n(o)vъ mudrostiû i služboû veselet se* 54a, *ni ot edinihъ lûdi na za vsêhъ k'vsêmъ* 61c, *I ničtože v semъ mirê lûbitelno udr'žitъ niedinihъ veče l'stivi hъ naslaždati se* 48d, *Bol'se ubo naučitelъ veliki ot eterihъ* 44b.

Dativ – *têmъ, onêmъ, samêmъ, samimъ, eterimъ*:

Stanutъ pr(a)v(b)dni va velici tvrdostanstvê protivu têmъ iže stužiše e 63a, *Čto ubo estъ eže bi se moglo dauče ne oskudêti onêmъ i onêmъ* 59c, *k nimъ samêmъ* 61b, *a ne k' samêmъ prêžde rečenimъ* 61c, *ne samimъ s(ve)timъ koludricamъ* 61d, *Poda eterimъ sie poglaždenie* 57b.

Akuzativ – *ini, onê, ona*:

i ot c(êsa)rstvi v lûdi ini 24d, *Êko ače lê onê samê razumêmetъ* 61b, *zane ona êže tvorima sutъ stvori* 43a.

Lokativ – *têhžde, vsêhъ*:

Êko vistinu v têhžde s(ve)tihъ prop(o)v(ê)datelihъ 44b, *i oče ugaždaite vsemъ i v'vsêhъ êkože i azъ vsêmъ ugaždaû* 56c.

Instrumental – *tacêmi, koterimi, vsêmi, onimi*:

tacêmi d(ê)vi 67d, *S(ve)to i neporočno d(ê)vstvo koterimi te hv(a)lami vnesu ne vidê* 67c, *Vc(êsa)ri se b(og)ъ nadъ vsêmi êziki* 11b, *na i pred'vsêmi č(lovê)ki* 56c, *Na mêû onimi prêispod'nimi* 63c.

Iz navedenih je primjera vidljivo da se dobro čuva stari deklinacijski sustav, npr., u genitivu jednine muškoga i srednjega roda redovito je gramatički morfem *-ogo*, kao i u većini liturgijskih rukopisa, u kojima je M. Mihaljević pronašao svega tri novija oblika, tj. nastavak *-oga*: u *Klimantovićevu ritualu*, *Ljubljanskome brevijaru* i *Brevijaru Vida Omišljanina* (Mihaljević 2006). U tiskanim se brevijarima dobro čuvaju stariji nastavci *-ogo/-ego*, dok se mlađi, odnosno pridjevski *-ago* u *Prvotisku brevijara* i u *Baromićevu brevijaru* rijetko nalazi, a u *Brozićevu brevijaru* su nešto češći (Jurčević 2002: 134). U neliturgijskim su rukopisima gotovo ravnomjerno zastupljeni stariji gramatički morfem *-ogo* i mlađi *-oga*.

Premda je nepalatalna promjena dobro očuvana, ipak je u pojedinačnim primjerima došlo do utjecaja palatalnih osnova: u instrumentalu jednine nalazimo gramatički morfem *-imъ* (*timъ, edinimъ*), u genitivu množine *-ihъ* (*edinihъ*) i instrumentalu množine *-imi* (*onimi*). Takvi se primjeri nalaze u Komunalu, odnosno u drugome dijelu rukopisa, koji je i inače, u odnosu na Psaltir, jezično pomlađen.

U nominativu jednine muškoga roda kod zamjenice *tъ jer* se često vokalizira, pa se tako izjednačio oblik muškoga i ženskoga roda: *ta*. Ista se zamjenica bilježi i kao *tъ* ili rjeđe *t'*. Zamjenice *tъ že*, *ta že* i *to že* se ne pojavljuju u staro-

crkvenoslavenskim tekstovima, a nisu česte ni u onim mlađima, osim u adverbijalnim oblicima *po tomъ že* i *têm že*. Te su zamjenice rijetka pojava i u hrvatskoglagoljskim fragmentima (Mihaljević 2003). U BrAc su također rijetkost: *Tb že estъ m(i)l(o)stivъ i ocêstitъ grêhi ihъ* 18c.

U dativu jednine u muškome rodu posve prevladava nastavak *-omu*, a u ženskom rodu *-oi*, kako u našem rukopisu, tako i u ostalim liturgijskim i neliturgijskim tekstovima, kako rukopisima, tako i tiskanim brevijarima.

Akuzativni oblici, ako se zamjenica odnosi na živo, jednaki su genitivu, a ako se odnosi na neživo, jednaki su nominativu s jednom iznimkom kod zamjenice *vsakъ*: *I ubi vsakъ prvên 'cb v'z(e)mli ihъ načetkъ svakogo truda ihъ*. To je okamenjen arhaičan izraz iz vremena kad je i akuzativ za živo bio jedank nominativu, a očuvan je i u tiskanim brevijarima *Prvotisku* i *Baromićevu brevijaru* (Jurčević 2002: 135). Zamjenica *tb* pojavljuje se većinom za neživo, odnosno jednaka je nominativu *ta*: *v ta d(b)nb pogibnutъ vsa pomišleniê*, a rjeđe za živo, tj. jednaka je genitivu *togo*: *Na togo up(b)va sr(db)ce moe*.

Zamjenica *onъ* potvrđena je u primjerima za neživo *onъ*: *I rečete v d(b)nb onъ isp(o)v(ê)daite se g(ospode)vê*, i za živo *onogo*: *zane lûbvъ ače kto v' onogo nêmatъ prop(o)v(ê)daniê čina*. Kod zamjениčkoga pridjeva *samъ* za živo supostoji i *samogo* i *samъ*: *ostaviti samogo sebe, ne samêhъ m(u)č(eni)kъ na samogo g(ospod)a togožde pomočiû, egda i sie samъ sebe darova n(a)mъ, i samъ sebe ostani*. U fragmentima je također potvrđen sličan primjer: *ače azъ sl(a)vlû se samъ*. Prema mišljenju M. Mihaljevića, takvi primjeri ipak nisu iznimke od uočene pravilnosti, i to iz dva razloga: »Jedan je da u njemu oblik *samъ* može u (staro)crkvenoslavenskom biti interpretiran i kao pravi nominativ (koji se veže uz subjekt *azъ*), a drugi je okolina. Ako bi se uporabio oblik *samogo*, onda bi i zamjenica *se* morala biti zamijenjena sa *sebe*, čime bi automatski bila osobito istaknuta (emfaza)« (Mihaljević 2003). U našim se primjerima zamjenica *sebe* upotrebljava radi isticanja: *egda i sie samъ sebe darova n(a)mъ, i samъ sebe ostani*.

U lokativu muškoga i srednjega roda u BrAc, kao i u drugim liturgijskim i neliturgijskim rukopisima nema razlike, tj. prevladava nastavak *-omъ*, a u ženskomu je rodu nastavak *-oi*.

Premda instrumental jednine muškoga i srednjega roda nije bogato oprijmjen, može se zaključiti da uz pravilan nastavak *-êmbъ* supostoji i *-imbъ* (*timъ, edinimъ*). I u drugim je liturgijskim rukopisima najčešće *-êmbъ*, dok se *-imbъ* znatno rjeđe pojavljuje, a *-embъ* još rjeđe (Mihaljević 2006). Kao što se može i pretpostaviti, spomenuta su dva nastavka češća u neliturgijskim zbornicima, i to u većini rukopisa *-imbъ*, a *-embъ* u *Petrisovu zborniku* (Damjanović 1984: 111–112).

Zamjenica *vsakъ* u BrAc se, kao i u starocrkvenoslavenskim tekstovima, najčešće pojavljuje u jednini, i to u pridjevskoj funkciji: *iz'miû na vsaku nočъ lože moe sl'zami moimi* 1d, *navode na vsakъ d(b)nъ* 2a, *otskvr'naût se puti ego na vsako vr(ê)me* 2c, *Pomeni vsaku žr'tvu tvoû* 4c, **Bl**(agoslo) *vlû g(ospod)a na vsako vrême* 7c, *v'ziskaûče g(ospod)a ne lišet'se ot vsakogo dobra* 7d, *êko ot vsakoe pečali izbavil'me esi* 12d, *Vsakoi kon'čini vidêhъ kon'cъ* 29c, **Bl**(agoslo)*v(i)te vsakъ d'ždb i rosa g(ospod)a* 38b, *i posla e pred'licemъ svoimъ vъ vsaki gradъ i mêsto êmože samъ hotêêše iti* 44c, *Otreť b(og)ъ vsaku zl'zu (!) ot očiû s(ve)tihъ* 52c, *êko vsaki č(lovê)kъ l'žb* 53a, *Vsaku rozgu ne tvorečuiû p'loda o mnê izmečet'i vsaku tvorečuiû očičaet* 64a. Međutim, slično kao i u fragmentima nalazimo nekoliko primjera u kojima se ona pojavljuje samostalno, odnosno u imeničkoj upotrebi: *v cr(b)kvi ego vsakъ v'zgl(agol)etъ sl(a)vu* 6c, *i potrebilъ esi svakogo ljubodêučago ot tebe* 17b, *êko ne oprav(b)dit'se pred'toboû vsakъ živei* 33d, *Ibo vsaka k naravu života primetъ* 52a, *azъ rêhъ vъ užasê moemъ vsakъ l'žb* 52d, *Azъ esamъ vskrêšenie i životъ iže veruetъ va me ače umrêť i oživet'i vsaki iže veruetъ va me ne umrêť va v(ê)ki* 65d.

Među dvojskim je oblicima potvrđen nominativ, akuzativ i dativ. U akuzativu je, u primjeru *oni tvoji milostivi oči* došlo do utjecaja palatalne promjene na nepalatalnu.

U nominativu je množine u muškome rodu uvijek nastavak *-i*, dok za srednji rod nema potvrda. U ženskome rodu nalazimo primjere za *-e* i *-i*, kakvi su uobičajeni u svim tekstovima, s tim da je češće *-e*.

U genitivu, dativu i instrumentalu množine crkvenoslavenski se nastavci *-êhъ*, *-êmb* i *-êmi* katkad zamjenjuju nastavcima *-ihъ*, *-imb*, *-imi*, što je poznata, premda rijetka pojava u liturgijskim rukopisima, u kojima se sreću i *-ehъ*, *-emb* i *-emi*, za razliku od BrAc koji nema takve primjere. U zbornicima je situacija prilično neujednačena: »Odnos među tekstovima glede dativnoga gramatičkog morfema isti je kao kod lokativnog: *Vinodolski zbornik* koji u genitivu/lokativu vrlo često ima *-êhъ*, isto tako često ima u dativu *-êmb* (...); *Petrisov zbornik* ima u genitivu/lokativu relativno često *-eh(b)* i – dosljedno tome – u dativu *-emb*, *Traktat* i *Korizmenjak* Koluničeva zbornika također su dosljedni: posvemašnja uporaba gramatičkoga morfema *-ih(b)* u genitivu/lokativu i isto takva uporaba gramatičkoga morfema *-im(b)* u dativu« (Damjanović 1984: 114).

U akuzativu množine nema mnogo primjera, oni su pravilni crkvenoslavenski, osim jednoga u ženskome rodu: *onê* u kojemu je došlo do zamjene *e jatom* (Mihaljević 2006).

2.3.2. Palatalna promjena

Jednina

Nominativ – *iže, êže, eže, moi, moê, moe, tvoi, tvoê, našb, vašb, vaša, vaše*:

Iže živeši n(a) n(e)b(e)sêhbg(ospod)i p(o)m(i)lui n(a)sb 30d, Bl(aže)nb g(ospod)b iže ne dastb n(a)sb v lovitvu zubomb ihb 31a, B(la)ž(e)ni iže ispl'nitb pohotb svoj 31b, B(ož)e iže ni obhod'nimb ap(usto)l(o)mb tvoimb... 39c, Iže v' množêh knigahb s(ve)tihb svojhb zap(o)v(ê)daetb 41a, zane êže ti svršî oni razdrušîše 2d, êže stvori veličîe b(ož)e kto podobnb tebê 16c, v'zvêcaûce vse hv(a)li ego i sili ego i čudesa ego êže stvori 18b, kto sp(a)sit(e)lno vêranb tk'mo toû vêrou êže lûbvîû dêlaet' se 43d, Siê estb êže ne vidê loža v' grêsê 61a, Isp(o)v(ê)m se tebê g(ospod)i v [pra]vosti sr(d)bca moego o semb eže naučîh se sud'bamb prav(b)di tvoee 28b, Eže ne ispl'nitb ruki svoee ž'nei ni lona svoego sbirae rukoveti svoje 31c, Prilpê ezikb moi gr'tanu moemu aće ne pomenu tebe 32c, Rêhb g(ospode)vê b(og)b moi esi ti 33b, ne možetb biti moi uč(e)nikb 46c, idêže azb es'mb tu i sluga moi 47c, i o(t)bcb moi dêlatel'estb 64a, Pomeni me g(ospod)i êk(o) vêtar'est' životb moi 65a, da radostb moê va vašb budutb 40b, Se estb zap(o)v(ê)db moê 41a, Pridi v'zlûblenice moê i položu v tebê prêstolb moi 50a, Otricaet se d(u)ša moê života moego 64c, D(u)ša moê smučena estb velmi 65a, Vžeda d(u)ša moê k b(og)u istočniku živu 65b, vstani priêtelnice moê i pridi 66b, Ibo sagrêšîhb i v gorêstêhb (!) prebivaetb oko moe 65b, Ibo rabb tvoi hranitb e 4c, Žbzlb tvoi i palica tvoê ta me utêšista 5c, Êko m(i)l(o)stb tvoê predb očima moima estb 6a, Siê tvoê d(ê)va tvoimb dêlomb b(la)ž(e)na 58c, tvoê nasb m(i)l(o)stb pomozî 67a, estb plodb našb 43c, Da prosvêtî't se svêtb vašb predb č(lovêk)i 56b, tako i umb vašb skrušî't se 62a, Pečalb vašb 63a, da krêpit'se sr(d)bce vaše 7b.

Genitiv – *ego, egože, ot nego, ot negože, ee, eeže, ot nee, moego, moee, tvoego, tvoee, svoego, svoee, našego, našee, vašego, vašee*:

Na v'zakonê g(ospod)ni vola ego 1a, s'braše se vkupb na g(ospod)a i na h(r)st-a ego 1a, I obrati se bolêznb na gl(a)vu ego 2a, Oteml'ût se sud'bi tvoe ot lica ego 2c, B(la)ž(e)nb egože ti iz'bra 14d, i na s(i)na č(lovêčb)ska egože ukrepîlb esi sebê 19b, podai m(o)l(im)b te da egože rožd'stvo čtemb 56a, Azb že postavl[enb] esmb c(êsa)rnb ot nego 1a, Milosti že moe ne razoru ot nego 21b, i zatvoritb utrobu svoj ot nego 41b, ot negože ap(usto)lb gl(agol)etb 43a, ot negože rečeno estb 45c, podai m(i)l(o)st(i)vê da iže b(la)ž(e)nie im(e re)k rožd'stvo čtemb ee obrazi k tebê priš'li bihom 58c, b(og)b posrêdê ee ne podvižit se 59b, po nei iskrn'ne ee 59d, vsa sl(a)va ee 60d, da êkože ee pametiû veselim se 67a, podai grêhovb da utegu eeže vsagda želiše 66a, B(la)ž(e)na

mati dara eeže višni mudrcь... 67b, eeže črěvomь izlity estь 67b, ot nee plty priětmь 68d, Ėko usliša g(ospod)ь glasь plača moego 1d, ēže slišahь ot o(tь)-ca moego 43a, v' c(ěsa)rstvě o(tь)ca moego 50d, Obrětь d(a)v(i)da raba moego 54c, Otricaet se d(u)ša moě života moego 64c, G(ospod)ь čestь dostoěniě moego i čaše moee 3b, da ne ostavitь mene v d(ь)nь pečali moee 61b, Grěhь ũnosti moee i nevideniě moego ne vspomeni 64d, Ot lica tvoego 3c, i mniši me nepriēt(e)la tvoego 64d, az že množstvomь m(i)l(o)sti tvoee vnidu v' domь tvoi 1c, bl(a)gostine tvoee radi g(ospod)i 5d, i v d(ь)nь zla moego pokri me v taině krova svoego 6a, Se estь mužь s(ve)tь iže zakona radi b(og)a svoego postrada 45a, ispolinь ne sp(a)set' se množ'stvomь krěposti svoee 7c, i usliša me ot gori s(ve)tie svoee 45a, ili kto b(og)ь razvě b(og)a n(a)šego 4a, Pomeni sьp(a)-s(e)niě stroitelŭ ėk(o) ot našego telese 66d, sl(a)va n(a)ša estь svěděl'stvo (!) svěsti n(a)šee 60d, putь dēēniě i vole n(a)šee 66c, V'striběte na novь m(ē)s(e)-cь trubou v naročity d(ь)nь prazdnika vašego 15c, da budete s(i)n(o)ve o(tь)-ca v(a)šego 51b, Vašee glavi vlasi iz'čteni sutь 52b.

Dativ – *emu, emuže, k nemu, ei, nei, nēi, moemu, moei, tvoemu, tvoei, svoemu, svoei, našemu:*

V'razi g(ospod)ni slgaše emu 19d, Ruka bo moě pomožetь emu 54c, B(la)ž(e)-nь emuže estь b(og)ь iěkovlь pomočnikь ego 34c, emuže estь sl(a)va i država 60d, egda v'zvaħь k nemu i usliša me 5b, i egda sedetь pristupiše k nemu 53b, Pomožetь ei b(og)ь licemь svoimь 59b, D(u)ša moě smučena estь velmi na ti g(ospod)i pomozī ei 65a, Privedut se c(ěsa)ru d(ē)vi po nei 58b, 59d, po nēi iskr' n'ne ee privedut' se tebē 11a, reku b(og)u moemu 10b, Toliko c(ěsa)ru moemu budu priēt' nēi 40b, podai dobrotē moei silu 6d, i vzgl(agol)ŭ v gorēs' ti duši moei 64c, Isp(o)vēm se imeni tvoemu g(ospod)i 12d, pomagauči tomue g(ospod)u n(a)šemu i(su)su h(rьst)u s(i)nu tvoemu 67a, Paki že ezikь moi v'sьb d(ь)nь poučit' se prav(ь)dē tvoei 16c, ėko vshotē c(ěsa)rь dobrotē tvoei 59a, Postavi i g(ospod)a domu svoemu 24d, Nadēuči se silē svoei 11c, i dečerь protivu materē svoei 49c, Oběcaite i v'zdadite g(ospod)u b(og)u n(a)šemu 17d, Izbavitelŭ n(a)šemu edinomu 57c.

Akuzativ – *i, na nь, v' nže, va nže, ego, egože, ũ, ũže, eže, v neže, moi, moego, moe, tvoi, tvoe, svoi, svoego, svoŭ, svoe, našь, našego, vaše, vašego:*

Kolь kratь progněvaše i v' pustini i razdražiše i v z(e)mli bezvod'nē 18c, I t'gda petrь otvrže se na z(e)mli egda razboinikь isp(o)v(ē)daše i 40a, olěemь s(ve)-timь moimь romazahь i 54c, B(og)ь moi pomočnikь moi up(ь)vaŭ na nь 3d, i vel' lēpotu v'zložilь esi na nь 54d, V' nže d(ь)nь ače prizovu te 32d, v' nže sь s(ve)to ot tēlese n(a) n(e)bo preide 57d, Egože vidihь i egože vzlŭbihь va nže vērovahь 62c, Vzlŭbi ego g(ospod)ь I ukrasi ego 58a, kto učitь egože samь dēlomь ne isplnaetь 60b, Ėko tь na morēhь osnova (!) ũ estь i na rēkahь ugo-

*toval ū estъ 5c, V'zľubi ū g(ospod)ъ i prevzľubi ū 60a, Viděše ū dečeri sion-
skie 67d, Se estъ děva mudra ūže g(ospod)ъ bdeću obrěte 60b, V'shodetъ gori
nishodetъ pola v' město eže esi osnovalъ imъ 24b, Ne potrebi ēzikъ eže reče
imъ 25c, Pomenu va vĕkъ zavĕtъ svoi sl(o)vo eže zapovĕdĕ v tisući rodъ 24d, i
postavlaeši mnĕ vr(ĕ)me v neže vspomen(e)ši me 65a, zaŭtra usľišiši glasъ moi
1c, g(ospod)i usľiši glasъ moi 31c, Aĕ s'hranetъ s(i)n(o)ve tvoi zavĕtъ moi
31d, i vznese izbranago moego 54c, i z'naŭtъ ime moe 44a, G(ospod)i b(ož)e
moi v'znese na z(e)mli žiliče moe 61a, az že množstvomъ m(i)l(o)sti tvoe vni-
du v' domъ tvoi 1c, I mirъ tvoi našimъ vrmenemъ podai 66c, V'skuŭ lice tvoe
otvraĕaeši 10d, Sľiši deči i viždъ i prikloni uho tvoe 11a, Z(e)mľa da plodъ svoi
15b, I pomenu zavĕtъ svoi i raskaĕ se 25d, I iz 'bra d(a)v(i)da raba svojego 19a,
V' d(b)nъ zap(o)v(ĕ)dĕ g(ospod)ъ m(i)l(o)stъ svoŭ 10b, i s' prelŭboidĕinimi
uĕstie svoe polagaše 12a, prosvĕti lice svoe na ni 15a, leki tati putъ našъ
obsĕdŭtъ 62b, Bl(agoslo)vite ezici n(a)šego (!) 15a, priklonĕte uho vaše 18a, i
proslavetъ o(t)ca vašego 61d.*

Vokativ – *moi, našъ, naša:*

*G(ospod)i b(ož)e moi 61a, Ispravi g(ospod)i b(ož)e moi prĕd' toboŭ put' moi
64b, ne li ti esi g(ospod)i b(ož)e moi 65b, Obr(a)ti ni b(ož)e spasitelŭ našъ 66c,
N(i)ne ubo otvĕtnice naša d(ĕ)vo m(a)rie... 67a.*

Lokativ – *o nemže, po nemъ, v nemъ, v nemže, nĕmžde, na nei, v' nei, moemъ,
moei, tvoemъ, tvoei, svoemъ, svoei, našemъ, našei:*

*o nemže vsako s'zdanie sъstavleno 42b, o nemže va inomъ mĕstĕ g(ospod)ъ
gl(agol)etъ 60b, po nemъ oblĕĕetъ se v neistľĕn'nie 42d, ĕko v nemъ svrše-
ni mirъ estъ i sblazni v nemъ obrĕsti se 60b, V nemže pismĕ idĕže rĕsmo 52d,
Plavaŭĕim' bo n(a)mъ po semъ miru veliemъ i pred'lgomъ v nemže presmikaŭĕe
se imže nĕstъ ĕisla životna zla 54c, eda si ne liše ĕto n(i)ne o nĕmžd'e estъ 53c
Životna tvoĕ životъ na nei ugotova 15b, gora ūže bl(a)govoli b(og)ъ žiti v' nei
15c, v' nei podob'stvi ne pridetъ 58d, v sr(d)ci moemъ utĕšeniĕ tvoĕ 22c, I
v tĕli moem' uzru b(og)a sp(a)s(i)t(e)la moego 64c, v d(u)ši moei 3a, Obita-
ti v'ĕnutъ v žiliči tvoemъ g(ospod)i 46c, i počivati v' gorĕ s(ve)tĕi tvoei 46c,
ľubiše h(r)st)a v životĕ svoemъ 50c, Ihže s(i)n(o)ve ĕko novorasli utvr'ždeni va
ŭnosti svoei 34a, ĕto ev(a)nĝ(e)listъ iv(a)nъ vъ epistolii svoei gl(agol)etъ 42c,
da iže v našei prav(b)dĕ up(b)vaniĕ ne imatъ 56a.*

Instrumental – *im(b)že, pred' nimъ, š nimъ, eŭ, eŭže, š neŭ, moimъ, moeŭ,
tvoimъ, tvoeŭ, svoimъ, svoeŭ:*

*Im(b)že po vsĕhъ putehъ nevidimi 54c, izbrani ego stalъ v skrušenie pred' nimъ
25c, Prolĕŭ pred' nimъ m(o)l(ita)vъ moŭ 33c, v žiliči s(ve)tiemъ prĕd nimъ
posľužiŭ 66b, Kto mirъ rĕsni š' nimъ imĕti možetъ 43d, I snide š' nimъ vъ ĕtu*

46a, *Běše bo raz'boinikъ edinъ na križi š'nimъ siko va nъ věrova* 52d, *i gotovie d(ě)vi vnidu š'nimъ na brakъ* 59b, *Mnoghiъ t(ě)l(e)sa s(ve)tiъ vstaše š nimъ* 63b, *Kto eû udřit se* 43d, *m(i)l(o)stъ ego siê eûže pristoitъ n(a)mъ* 40c, *Ispl-neniem' lûb've eûže mi lûbiti se imamo* 42b, *Premože bo ot semr'ti eûže dъěvľ podvr'glъ běše* 45d, *š neû budête obilovati* 40d, *Glasomъ moimъ k'g(ospode)-vê v'zvaъ* 1b, *ut'nu mečemъ moimъ* 36c, *olêemъ s(ve)timъ moimъ pomazaъ* i 54c, *Sudi mi g(ospod)i êko nezloboû moeû hodiъ* 5d, *i voleû moeû isp(o)-vêm'se* 6c, *Šuica [ego pod'] glavoû moeû* 66a, *ni gnêvomъ tvoimъ pokaži me* 9a, *Tvoimъ m(o)leniemъ i utežaniemъ n(a)še grêhi omii* 47c, *Êko egože n(e)-b(e)sa ob'êti (!) ne možahu togo ti tvoimъ lonomъ priêla esi* 67c, *Prav(ъ)doû tvoeû iz'bavi me iz'mi me* 6d, *Lêpotoû tvoeû i krasotoû tvoeû* 58d, 59c, 67b, *Ne oružiem'bo svoimъ naslêdiše z(e)mlû* 10c, *iže sl(ъ)ncemъ svoimъ siêetъ na do-brie i na zlie* 51a, *i v'zmože suetoû svoeû* 12c, *egože postavitъ g(ospod)ъ nadъ čeladiû svoeû* 57d.

Dvojina

Nominativ – *moi, tvoi*:

ičezota oči moi upvaûču mi na b(og)a moego 15d, *ni v'znesta se oči moi* 31c, *oči tvoi pl[t]eni esta* 64c, *Ruci tvoi g(ospod)i stvorista me i sazdaista me* 64d.

Genitiv: *moeû, tvoeû*:

i ne davšago v smetenie nogu moeû 15a, *V krovê krilu tvoeû pokrii me* 3c, *otvr'žen esmъ ot lica očiû tvoeû* 7a, *I na sêň krilu tvoeû nadêu se* 13b, *Êko v'zveselil'me esi g(ospod)i vъ tvari tvoei i v dëlêhъ ruku tvoeû v'zraduû se* 22a, *v'zdênie ruku moeû žr'tva večernaê* 33c, *i vъ tvarehъ ruku tvoeû poučah se* 33d, *Aêe ne umiû nogu tvoeû* 40b, *I postavilъ esi nad'dêli ruku tvoeû* 47d, *Dêlo ruku tvoeû prostreši desniciu t'voû* 65b, *Začiti prosimъ g(ospod)i lûdi tvoe i b(la)ž(e)niû ap(usto)lu tvoeû* 66c, *Usliši ni b(ož)e sp(a)s(i)telû n(a)šъ i ap(usto)lu tvoeû p(e)tra i p(a)vla* 66d.

Akuzativ – *moi, tvoi, svoi*:

Umiû v nepovin'niъ rucê moi 6a, *Prigvozdiše rucê moi i nozê* 43a, *i oči moi hoteči smotriti esta* 64c, *postavilъ esi na slabê nozê moi* 65a, *da predanъ budetъ v rucê tvoi* 2c, *êko aspidi gluhie zatikaûče uši svoi* 13c, *V'zveselit se prav(ъ)-dnikъ egda viditъ mastъ rucê svoi* 13c, *Prostrê krilê svoi* 37c, *pr(oro)kъ agabъ priêtmъ poêšъ ego i nozê svoi sveza gl(agol)e* 47b.

Lokativ – *moeû*:

aêe estъ neprav(ъ)da v ruku moeû 1d, *I vzdastъ m(ъ)nê g(ospod)ъ po prav(ъ) dê moi i po čistotê ruku moeû* 4a.

Množina

Nominativ – *iže, êže, eže, moi, moe, moê, tvoi, tvoe, tvoê, naši, vaši, vaša*:

S(ve)tim̃ iže sut̃ na z(e)mli ego 3b, Ne vi bo este iže v'zgl(agol)ete 40b, Prolêi gnêṽ tvoi na ezi (!) neznaûće tebe i na c(êsa)rstviê êže imene tvoego ne prizvaše 19a, V'sa bo êže koliždo stvori b(og)̃ 45b, Aće rasmotрили bihom̃ bratie kaê i kolika sut̃ êže n(a)m̃ obećavaû se n(a) n(e)b(e)sêh̃ to vsa êže sut̃ vêka sego 46c, êko m'nše zap(o)v(ê)di bêhu êže iûdêom̃ dana sut̃ 53b, meû mnogimi êže gl(agol)aše se ubo reče 59a, B(la)ž(e)ñ ezik̃ emuže est̃ g(ospod)̃ b(og)̃ ego lûdi eže iz'bra v dostoiênie sebê 7c, Eže ponosiše vrazi tvoi g(ospod)i eže ponosiše iz'mêneniem̃ h(r̃st)a tvoego 21c, Nasitet se vsa drêva pol'ska i kedri livan'sci eže esi nasadil̃ 24c, Se rečeno mnoû ot pravdi eže gl(agol)al̃ es'm̃ v(a)m̃ 40d, budête druzi moi i priêteli 41d, Naslêdovateli moi budête êko s(i)n(o)ve v'zlûbleni 50d, Prosti mnê g(ospod)i ničože sut̃ d(b)ni moi 64c, Êko voda izliêh se i razidu se vse kosti moe 5a, D(b)ni moi minuše mišleniê moê rastočena sut̃ 65b, Vel'mi č'stni sut̃ priêteli tvoi 41a, Strêli tvoe izostreni silne10d, olovaktomati že tvoe pred' mnoû sut̃ vinu 12a, i lêta tvoê êko č(lovêč)ska sut̃ vr(ê)mena 64c, êko iskrni naši del̃ našĩh ne vidil(i) bi 62b, idêže iskusiše me o(t̃)ci vaši 22d, budête črêsla vaša prepoêsana 57b.

Genitiv – *ĩh̃, ih̃že, ot nĩh̃, ot nih̃ že, moĩh̃, tvoĩh̃, svoĩh̃, našĩh̃, vašĩh̃*:

i ukrêpi e pače vrag̃ ĩh̃ 24d, i ne otlučiše se ot z(e)mle têlesa ĩh̃ 41b, Ih̃že m'zdi sut̃ n(a) n(e)b(e)sêh̃ 41b, ih̃že ne zamañ prazdniki v raskoš'noi piči 42d, Pet že ot nĩh̃ bê buih̃ 59a, êko eterie ot nĩh̃ o dêv'svê (!) svoem̃ izṽñ sl(a)vi iskaše 60a, ot nih̃ že včerašni d(b)ñ gl(agol)al̃ esm̃ 61c, Ot nih̃ že dêl̃ postiz̃no g(ospod)̃ gl(agol)et̃ 57c, ot nih̃ že gl(agol)ût se siê podobstviê a ne vlačaê 63d, Masti me ot sĩh̃ nepriêteli moĩh̃ 45b, ot lûdi moĩh̃ 54c, Pošto ne otimeši grêh̃ moĩh̃ izaku ne otneseši bez(a)koñi moĩh̃ 64c, B(ož)e tvoĩh̃ vitezi žrêb̃ i vênc̃ m'zda i hv(a)la poučih̃ m(u)č(e)nik̃ 44d, I d(u)-še ubogih̃ tvoĩh̃ ne zab<udi> do <k>onc(a) 65b, i vsêh̃ rab̃ tvoĩh̃ 66c, V'zdašt̃ b(og)̃ m'zdu usili s(ve)tĩh̃ svoĩh̃ 52b, S kn(e)zi lûdi svoĩh̃ 64d, êko iskrni naši del̃ našĩh ne vidil(i) bi 62b, i svêtil'nici vaši goruče vr'hu vašĩh̃ 57b.

Dativ – *im̃, im̃že, nĩm̃, moim̃, tvoim̃, svoim̃, našĩm̃*:

V'zdašt̃ im̃ g(ospod)̃ 22c, i rêh̃ im̃ 22d, egda nêst̃ im̃ zakoñ zavid'livom̃ biti 59b, Ti im̃ g(ospod)i dai pokoi 64d, podai molim te da im̃ podaši vêčnago prižrêbleniê s(ve)tĩh̃ pridruž(e)nie 66a, Tu gadi im̃že nêst̃ čisla 24c, Reče pridruzi i gusênice im̃že ne bê čisla 25a, k nĩm̃ samễm̃ 61b, I v'zdam̃ mast̃

vragomъ moimъ 38a, *i podai mnê silu protivu vragomъ moimъ* 67b, **PO***dai n(a)-mъ rab(o)mъ tvoimъ...* 66b, *H(rъst)ъ že darova ū uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ iže darova ū vêrnimъ svoimъ* 48a, *da v dobrihъ dêlêhъ našihъ iskrnimъ našimъ obrazъ podaemъ* 62b, **I** *mirъ tvoi našimъ vrmenemъ podai* 66c.

Akuzativ – *e, ê, êže, eže, na ne, v neže, moi, moe, moê, tvoe, tvoê, svoje, svoi, svoê, naše, vaše, vaša*:

Postaviši e knezi po vsei z(e)mli 39d, **D***iv'na svêdêniê tvoê g(ospod)i sego radi is'pita ê d(u)ša moê* 29d, *Rasъširi usta tvoê i azъ isplnu ê* 19c, *Is'prva poz[nah'] o svêd(ê)ni [t'voih' êko v] vêkъ osnovalъ ê esi* 30b, *S(ъ)hrani d(u)še moê svêdêniê tvoê i v'zlûbi ê zêlo* 30b, *čudesna dêla tvoê i d(u)ša moê znaetъ ê zêlo* 33a, **U***sliši m(o)l(imъ) te g(ospod)i m(o)l(e)niê n(a)ša êže v b(la)ž(e)nago im(e) r(ekъ) isp(o)v(ê)dnika tvojego i arhierêê prazdnikъ prinosimъ* 53d, *Sa č(lovê)kъ svr'ši vsa êže gl(agol)a emu b(og)ъ* 57b, *i proda vsa êže imê i kupi ū* 62a, *Êko uzru n(e)b(e)sa dêla pr'stъ tvoiъ lunu i zvêzdi êže ti osnova* 2a, *utvrdi b(ož)e sie êže esi s'dêlалъ v nasъ* 15c, *Prolêi na ne gnêvъ tvoi* 16a, *Posla na ne gnêvъ êrosti svoee* 18d, *I reče k'dê sutъ n(i)ne b(o)zi onêhъ v neže up(ъ)vašete zêlo* 38a, *Rastr'zalbъ esi uzi moi g(ospod)i* 42b, *Azъ es'mъ pastirъ dobri znaû ov'ce moe* 43d, *i ti pozna st'zi moe* 33c, *i smotrilъ esi vse stazi moe* 65a, *i b(e)z(a)konîê moê ispituêši* 64d, *i nasadilъ esi ozlobi i lûdi tvoe izgna e* 10c, *isp(o)vêmъ vsa čudesa tvoê* 6a, *ta me nastavista i vavesta me v'goru svetu tvoû i v sela tvoê* 10b, *Prizovetъ n(e)bo s više i z(e)mlû rasuditi lûdi svoje* 11d, *I požrêše s(i)ni svoje i dečeri svoje dêmunomъ* 25c, *Prop(o)v(ê)dat(e)li svoje g(ospod)ъ slêditъ* 44d, *Udr'žitъ ezikъ svoi ot zla i ustnê svoi ne gl(agol)ati l'sti* 7d, *Č(lovê)-kъ ne znaetъ t'kmo svoê udr'žati tuždaê v'shičati* 48c, *Predaše têlesa svoê na muki b(og)a radi* 50d, *Aêe kto hočetъ vidêti ot č(lovê)kъ dêla svoê* 57a, *S(ve)ti b(o)ži vsi m(o)liti spodobite za naše vsêhъ sp(a)s(e)nie* 66c, *Mudrie d(ê)vi gotovête svêtil'niki vaše* 60c, *V'z'mête vrata knezi vaša* 5c, *da uzretъ dêla vaša dobraê* 56b, 62b.

Lokativ – *v nihъ, v nih že, moiъ, tvoiъ, svoiъ, vašihъ*:

Is(us)ъ sl(a)va oča v nihъ 39c, *da v nihъ lûbim'se* 47b, *a sasudi sutъ sr(db)-ca n(a)ša v nih že bo nosimъ mnoga êže mislimъ* 60d, *i va izbranihъ moiъ vlagai korênie* 67c, *v naslajênihъ tvoiъ s(ve)ta d(ê)vo b(ogo)r(od)i ce* 66b, *Izlita estъ m(i)l(o)stъ va ustnahъ tvoiъ* 66b, *i nenavistъ v' svoiъ m(i)-l(o)s(r)die v b(og)a estъ* 49d, *I v'z'veselet se na ložihъ svoiъ* 52b, *stvori ego g(ospod)ъ rasti v' lûdehъ svoiъ* 54a, *Mudrie že priêše olêi v ssudêhъ svoiъ* 59d, *eže o dêlêhъ svoiъ iz'vnъ sl(a)vi iskaše* 60d, *Êko gl(agol)ete v' pomišlenihъ vašihъ* 33a.

Instrumental – š *nimi*, *tvoimi*, *svoimi*:

a skrbī mira tr'pēti ne hočēmb š' nimi 50c, *vzračaet se položiti š' nimi računb* 55a, *i š nimi vzbvstimb g(ospod)na vskrēšeniē sl(a)vu* 63a, *i priemleši zavētb moi usti tvoimi* 12a, *ēko bl(a)go estb predb prepodobnimi tvoimi* 12c, *sa vsēmi s(ve)timi tvoimi* 66a, *ot onogo daūt se iže edinb znaetb tihimi svoimi vrēmeni* 53b, *a mudrie že v'zeše olēi sb svētilniki svoimi* 59a, 60d.

Kod palatalne promjene u nominativu jednine nema nekih osobitosti, u genitivu nije potvrđen oblik na *-ga*, već samo *-go*, *tvoego*. U našim je fragmentima nastavak *-ga* također rijetkost, nalazi se u *Splitskom fragmentu misala* (Mihaljević 2003, fusnota br. 42). U neliturgijskim je tekstovima stanje nešto drugačije: »Uz dosta često javljanje gram. morfema koji pripadaju općeslavenskom književnom jeziku (*-ago/-ego*) ili su rezultat interferiranja na morfološkom planu (*-ogo*), u pridjeva i zamjenica muškoga i srednjega roda nalazimo najčešće gramatički morfem *-oga/-ega...*« (Damjanović 1984: 107). U tiskanim brevijarima također prevladavaju morfemi *-ogo/-ego*, dok se mladi, pridjevski *-ago* rijetko pojavljuje (Jurčević 2002: 134). U ženskome je rodu uobičajen genitivni nastavak *-ee*, odnosno stariji nestegnuti oblici: *ee*, *eeže*, *nee*, *tvoee*, *svoee*, *vašee*, slično kao i u drugim liturgijskim rukopisima, u kojima su stegnuti oblici rijetkost. Potrebno je upozoriti na neobičan oblik *I ti g(ospod)i ot nei bo vzbvstihb tebē* 36a, koji je najvjerojatnije nastao kontaminacijom genitiva i lokativa. Oblik *svoe* pojavljuje se u BrAc samo u akuzativu. U dativu je jednine muškoga i srednjega roda redovito *-emu*, a kod zamjenice *moi*, *tvoi*, *svoi* uvijek je nestegnuti oblik *moemu*, *tvoemu*, *svoemu*. U ženskome je rodu redovito *-ei*. Kod zamjenice *i(že)* potvrđen je jedan primjer zamjene *e jatom*: *nēi*. U muškome je i srednjem rodu akuzativ jednak nominativu *-i* ako se odnosi na neživo, ili genitivu *-ego* ako se odnosi na živo. Kod zamjenice *i(že)* u našim se rukopisima oblik *i* može odnositi i na živo i na neživo (Mihaljević 2006). Za ženski je rod redovito nastavak *-u*. U lokativu je muškoga i srednjega roda redovito *-em̃b*, a kod zamjenice *svoi* nestegnuti oblik, tj. *svoem̃b*. U instrumentalu je muškoga i srednjega roda nastavak uvijek *-im̃b*, a u ženskome rodu *-eû*, i to uvijek u nestegnutom obliku: *moeû*, *tvoeû*, *svoeû*. U rukopisima se rijetko upotrebljavaju oblici u kojima je nastavak *-eû* stegnut u *-û* ili *-u*. Stegnuti su instrumentalni oblici rijetkost i u tiskanim brevijarima, odnosno potvrđen je samo jedan primjer iz *Baromićeva brevijara*: *voleû svoû* (Jurčević 2002: 141).

Premda ne nalazimo potvrde za sve padeže i rodove, dvojina je prilično dobro oprimjerena, npr. u nominativu su zabilježeni samo oni za srednji i ženski rod. Primjeri su uvijek pravilni oblici crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije.

U množini također prevladavaju pravilni crkvenoslavenski oblici, samo sa znatno više primjera.

2.3.3. Zamjenica čto

Nominativ – čto, č'to, něčto:

*G(ospod)i čto se umnožiše stužaučei m(b)ně 1b, Čto estь č(lově)kь ěko po-
minaeši i 2a, Čto se hv(a)liši o zlobě 12c, Čto ti b(i)si more da poběže 27c,
Čto dastь se tebě ili čto priložit se tebě 30c, G(ospod)i čto estь č(lově)kь ěko
skazalb esi emu 34a, Na ino estь čto vola daetь narava 41b, čto ev(a)nj(e)-
listь iv(a)nь vь epistolii svoei gl(agol)etь 42c, I čto estь sesti n(a)mь 42c, Ino
estь čto stvorihomь a ino čto stvoreni bihomь 49a, ne mislite čto v'zgl(agol)-
ete ili čto r(e)čete dast bo se v(a)mь va onь časь čto v'zgl(agol)ete 53a, Čto
ubo estь az'esamь trsь istin'ni 63d, Čto estь č(lově)kь ěko veličaeši ego ili čto
prilagaeši emu sr(db)ce tvoe 64c, Č'to v'zdamь g(ospode)vě za vsa ěže v'zda
m(b)ně 27d, Č'to lūbo mekčitь 46b, čto bo viditь kto to up(b)vaetь 43b, Čto bo
vь edinomь kom'ždo obrěčeši 44a, Čto bo sutь vsa z(e)ml(b)skaē 48d, čto že
pridaetь 49c, Egda bo něčto izvanь ot bližnihь trpimь 41c.*

Genitiv – česo, ničesože:

*Česo radi progněva nečistivi b(og)a 2c, skaži mi g(ospod)i končinu moū i čislo
d(b)ni moiħ koliko estь da razuměū česo lišu se azь 9c, česo radi b(la)ž(e)-
nomu petru gl(agol)aše 40b, iže imatь suč'stvo sego mira i viditь brata svojego
česo trěbuūca 41d, imže bolše ot mimoš'st'niħ viděli se bi više suče česo boit'
se 54c, G(ospod)ь paset' me ničesože me lišitь 5b, Ničesože uspěetь vragь v'
nemь 21b, 54c, Vnimanie že sr(db)ca č(lověčb)skago iže ispravlaet se česo
radi s'motriti estь 57a, G(ospod)i ne po grěhomь moimь sudi mně ničesože bo
dostoina prěd toboū stvorihь 65c.*

Akuzativ – čto, něčto, něčь, ničtože:

*a prav(b)dnikь čto stvori 2d, i ne uboū se čto stvoritь m(b)ně č(lově)kь 28a,
i pokažu čto budetь imь na poslědkь 37d, Čto prěe vědi ot vasь i isplnitь se
40d, O(tb)če otpusti imь ěko ne vědetь čto tvoretь 41c, Aće bo up(b)vaetь
čto ne vidimь trpěniemь čaetь 43b, Aće ičeši čto iv(a)nь s'motri sie nedvoič-
no čto luka mar'ko i matěi Aće ičeši čto mar'ko kako matěi luka i iv(a)nь Aće
ičeši čto luka iv(a)nь matěi i mar'ko misliū s'motri 44a, predь očima imuče
ono čto gl(agol)etь ap(usto)lь 46a, Ot onogožde z'miē ap(usto)lь něčto učit
ni 46a, eliko g(ospod)ь dopustitь pomagae něčto 47d, hv(a)loū priložše něčto
nel'stno estь 53d, Abie něčto hočetь čislo oboū polu 59b, da ne mi iže v semь
mirě veče pročiħ priēm'se něčь vidim se 54d, Ničtože bo zlobivi d(u)si v semь
mirě obladaūtь 48d.*

Kod zamjenice *čto* nisu očuvani dativni, vokativni, lokativni i instrumental-
ni oblici. Najčešće se bilježi bez znaka za *poluglas*, a samo u dvama primjeri-

ma znakom za *poluglas*, tj. apostrofom *č'to*. U genitivu je, isto kao u našim fragmentima, potvrđen najstariji oblik *česo*, u kojemu se još uvijek čuva zamjenički indoeuropski nastavak *-so*, a mlađi oblici *čego*, *čega*, *čbso*, *česogo* nisu zabilježeni (Mihaljević 2003). Važno je napomenuti, da se u BrAc očuvao jedan iznimno rijedak oblik u našim rukopisima: *něčb*, i to u Komunalu. Nema primjera za zanijekani ili neodređeni oblik zamjenice s dometkom *že*, a bez dometka *to*, tj. *ničbže*, *něčbže*. Potrebno je, također, istaknuti, da u našem brevijaru nalazimo i niječni akuzativni oblik *ničtože*, koji je uočen i u fragmentima – *Legenda o sv. Tekli* – za koji se ranije smatralo da nije prvotno postojao u starocrkvenoslavenskim rukopisima. Međutim, Jozef Kurz je ustanovio »...da je *ničtože* prvotno bio i nominativni i akuzativni oblik i da njegova akuzativna uloga u staroruskim tekstovima nije sekundarna, već stara i prvotna« (Mihaljević 2003).

2.3.4. Zamjenica ki

Nominativ – *ki*, *kaē*, *ka*, *nikoeže*, *nēkaē*:

biskupъ ki e 45a, *Ki ubo ēzikъ ili razumъ ob'ēti možetъ* 46c, *na roenъe .ā. (=I) m(u)č(en)ka ki nē b(i)skupъ* 47d, *i lēki olē ki olovakto priēтъ e* 50b, *razvē da k bit(ator)i an(ti)p(o)n(a)mъ b(e)rš(o)mъ rēš(po)n(o)mъ kratki ki i dlgi mъ v k(o)n(b)съ pridaet' se* 64b, *I kaē krēpostъ z'mieva protivu semr'ti g(ospod)ni* 45c, *ka se služiti ne more* 62d, *Ibo nikoeže bole premagaet se* 41c, *ni padetъ n(a) nihъ k tomu sl'nce i nikoeže teplo* 50c, *idēže estъ sēnъ semrtnaē i nikoeže blagoustroenie* 65d, *čto estъ ino tьkmo nēkaē dl(b)gota semr'ti* 46c.

Genitiv – *koeždo*, *nikoegože*:

Na d(b)nъ koeždo s(ve)tie d(ē)vi ne m(u)č(e)n(i)ce 62c, *Nikoe gože bo rastēniē vētviē imutъ* 41a.

Akuzativ – *kiždo*, *koû*, *kuû*, *nikoûže*:

Na kiždo d(b)nъ 34b, 35c, *koû lûb'vъ v'zda reki* 41c, *koû ubo ēzvouъ teš'ci bivaûče* 53c, *Bdēte ubo ēko ne vēste v kuû godinu g(ospod)ъ v(a)šb pridetъ* 55b, 57c, *i ne eže m'ni nareči se na nikoûže kazniû v ne vniiti* 60b.

Lokativ – *v koiždo*:

i dobra dēla bivaûтъ v petih' ili v koiždo d(ē)vi d(u)šu rêči 61d.

Instrumental – *kimъ*, *nikimъže*, *koeû*:

I poite se im(b)ni do vznesen'ē gl(a)s(o)mъ kimъ poet' se 62d, *Oni namъ otkrivaûтъ kimъ zakonomъ ot prēispodnihъ iz gl(u)binъ vstaše ka grobu* 63c, *O(tъ)съ nikimъže estъ stvorenъ ni szdanъ ni roždenъ* 39a, *i nikimъže strahomъ semr'tnimъ ustrašiti se* 46d, *koeû krēpostiû sutъ stvoreni s'motrēmъ* 40a.

Množina

Nominativ – *ke, nêkie*:

do petikostъ imaūt se pēti v tonъ vznesen'ê ke se prikladaūtъ 62d, *Čto bo sutъ vsa z(e)ml(b)skaê t'kmo nêkie tēl(e)snie odēžde* 48d.

Akuzativ – *kaê, nêka, nêkaê*:

Kaê ubo vzdr'žaniê k'bol'sinê gl(agol)ūtъ 47b, *Aêe rasmotrili bihomъ bratie kaê i kolika sutъ êže n(a)mъ obečavaūt se n(a) n(e)b(e)sêhъ* 46c, *êko trêbê estъ da nêka ot stuhii a nêkaê ot č(lovê)kъ da trpimъ* 51d.

Lokativ – *kihъždo*:

Ili êko v'kihъždo rečenih obrêtaet se 51d.

Među primjerima je u BrAc od starijih, odnosno nestegnutih oblika zamjenice *ki*, potvrđen nominativni i akuzativni lik *kaê* i instrumental *koeū*, dok nestegnuti oblik *kii* nije zabilježen, nego samo stegnuti *ki*. Zamjenica *kaê* istovremeno se pojavljuje i u stegnutomu obliku *ka*, što svjedoči o činjenici da su u vrijeme pisanja *Akademijina brevijara* u tijeku određene glasovne promjene, u ovom primjeru stezanje, koje su se odrazile i u pismu. Mlađi se oblici većinom u BrAc pojavljuju u rubrikama, kao što je, npr. *ka*, za koje je Josip Tandarić utvrdio da imaju više narodnih jezičnih obilježja: »S obzirom na prodor narodnoga govora u liturgijskim je tekstovima lako odvojiti sakralni tekst od rubrikâ. Kao po pravilu u rubrikama više dolazi do izražaja govorni jezik, dapače i u terminologiji (...) imamo, npr. u sakralnom tekstu *prazdnikъ*, a u rubrikama *blagdanъ*« (Tandarić 1993: 73). Nema ni oblika *koji*, karakterističnoga za suvremene južnočakavske i štokavske govore. Dvojski su oblici te zamjenice iznimno rijetki čak i u kantskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, a nisu zabilježeni ni u BrAc.

U tiskanim brevijarima »U ulozi odnosne zamjenice na početku zavisne rečenice (...) dolazi *iže, eže, êže* i *ki, ka, ko*. U psalamskim tekstovima svih triju brevijara (*Prvotisak*, *Baromićev* i *Brozićev brevijar*) nalazimo *iže, eže, êže* gotovo beziznimno« (Jurčević 2002: 143). U Sanktoralu je nešto drugačije, tj. u *Prvotisku* je zabilježen samo jedan primjer zamjenice *ki*, u *Baromićevu* se *brevijaru* isti oblik češće upotrebljava, a u *Brozićevu* posve prevladava. U BrAc u Psaltiru je uobičajen oblik *iže, eže, êže*, dok se zamjenica *ki* upotrebljava samo u akuzativu jednine u obliku *kiždo*. U Komunalu se, kao što pokazuju navedeni primjeri, zamjenica *ki*, *ka* znatno češće upotrebljava, posebice u rubrikama. Slično je zamijetio Stjepan Damjanović u tekstu *Regule Sv. Benedikta*: »Uočljivo je da je zamjenica *i(že)* vezana uz biblijske kontekste, a zamjenica *ki* u pravilu dolazi kada prevoditelj prevodi (pisar prepisuje) upute koje uređuju redovničku svagdašnjicu. U tom je smislu vrlo karakterističan posljednji primjer u kome se triput upotrebljava zamjenica *ki*, ali kada se javlja imenica Bog i kada On k tome još i govori, prevoditelj upo-

trebljava zamjenicu *iže* na koju u takvim kontekstima nailazimo izvanredno često čitajući glagoljične liturgijske knjige» (Damjanović 2008: 193).

2.3.5. Zamjenica *съ*

Nominativ – *съ, si, sa, sažde, siê, se, see, sie*:

Kto съ estъ c(ěsa)rъ sl(a)vi g(ospod)ъ silъ 5c, Съ putъ ihъ s'blaznъ imъ 11d, Съ č(lově)къ iže ne položi b(og)a pomočnika sebě 12c, Съ estъ iže ponizi žitie sego věka 56d, G(ospod)i съ s(ve)ti obitati v'čnetъ v žiliči tvoemъ 57b, êko съ estъ rodъ iskučiъ g(ospod)a 57b, i si č(i)нъ vъ vsakooi (!) voli potr(e)b(n)ъ estъ 49d, Sa primetъ bl(agoslove)nie ot g(ospod)a 5c, Ničъ sa v'zva i g(ospod)ъ i usliša i 7d, Ot g(ospod)a b(i)si sa 28b, ne sam li sa ot(ъ)съ tvoi steža te stvori te 37c, Rěsně sa pastirъ cr(ъ)kveni petrъ 40a, Mužъ sa vznenavidě mirъ sa 58b, Sa g(ospod)ъ n(a)šъ is(u)h(rъst)ъ spodobi ni na braki svoje 60d, I sa mis(e)-съ šesti estъ ei 68a, Ibo i sažde ap(usto)лъ gl(agol)etъ 43a, Egože viděti hotě esamъ aзь sažde a ne inъ 65c, sl(a)va siê estъ vsěmъ prepodobnimъ ego 35a, ot sego êko ot eterago světlějšago istočnika vsěhъ potokъ siê bl(a)goděti priplu 54a, Siê tvoě d(ě)va tvoimъ dělomъ b(la)ž(e)na 58c, Siê estъ kras'na 62d, Siê estъ êže ne vidě loža v' grěsě 61a, Se b(og)ъ moi sp(a)sit(e)лъ moi 35d, Se b(og)-ъ moi proslavlu i 36c, Se aзь šlû vi êko ov'ce meždû vlki gl(agol)etъ g(ospod)ъ 39d, Se rečeno mnoû ot pravdi 40d, Se estъ d(ě)va 61a, I se vĕn'съ 61b, Se bo c(ěsa)rstvo n(e)b(e)skoe 62a, se že estъ radostъ n(a)ša 40b, Se gl(agol)ahъ u vasъ prebivae 40b, Se že gl(agol)û 62b, Se že ot vskrěseniě sobstva sp(a)s(i)t(e)la gl(agol)et se 63b, Na kako čtemъ see vsemъ podobaetъ 58d, Otnûděže sie podobstvo prineseno estъ 63d, Ibo sie tako rečeno bistъ 42d, egda i sie samъ sebe darova n(a)mъ 43c, da sie taknenie v nasъ vliet se 44d, sego radi něstъ premoženъ ače sie i ubъenъ 48a, Sie město vlačimi simi že sl(o)v(e)si v' mihěi pr(o)r(o)cě pišet' se 49c.

Genitiv – *sego, see*:

Sego radi v'zveselit se sr(dъ)ce moe 3b, zane mira sego vlastemъ protivit' se 40a, prěžde priš'stiě sego s(ve)t(a)go d(u)ha 40a, I sego radi ka onoi trpezě pristupaûce 42d, ponizi žitie sego věka 45b, ot sego b(og)a priětiъ č(lově)къ silu 46a, sego radi něstъ premoženъ ače sie i ubъenъ 48a, Čto ot sego otvĕcaemъ bratie 50d, i sego radi učaše e na gorě 53b, sego radi truždati se podobaetъ 58d, Izvedeši me ot sěti see 6d, otrigaûce ot see v siû 34a, Na ot see onъ prěžde č(lově)čska priětiě v' svoemъ věčn'štvě radovaše se 40c, V'ek'še see lûb'vi nik-tože imatъ 41a, lêki is' see glavi iznetu i iz'rěšenu 43c, Ot see ubo prav(ъ)di 53b, Predъ ložniceû see d(ě)vi 58d.

Dativ – *semu*:

·K· (=40) *lěť blizъ běhъ rodu semu* 22d.

Akuzativ – *sa, si, sego, siû, sie*:

Vrazumlû te i nastavlû te v putъ sa va n'že poideši 7b, *Ino bo estъ ubiti se za sa mirъ ino ubiti se za kr'sta* 48a, *tri ps(alb)mi rěkutъ pod'edanъ sa an(tiponъ)* 63a, *Si pomenuhъ izliěhъ n(a) me d(u)šu moû* 10a, *I(su)se iskupitelû vsěhъ věčni věncъ nastoi n(a)sъ tožde v si d(b)нъ m(i)l(o)stivno n(a)šimi proz'bami pomozî* 55c, *a si mnozěmъ d(ě)vamъ* 58b, *Sego směraetъ a sego v'znositъ* 17d, *otrigauće ot see v siû* 34a, *I vavede e v goru s(ve)tine svoee goru siû ûže stežâ desnica ego* 18d, *egda ne ot kletvi na ot sr(dъ)ca siû m(i)l(o)stinu isplniti* 51a, *i sa n(a)mъ otrěšitъ siû prû* 53a, *Otnuděže nine n(a)šъ likъ v'čstъ ego s radostiû pēs(нъ) siû poetъ* 53c, *tu poi ev(a)nъj(e)lie egda hočъ a potomъ sie* 35c, *Egda bo sie edinъ k'ždo obimetъ* 43a, *sie po semъ razuměti imamъ* 43b, *Ače ičeši čto iv(a)нъ s'motri sie nedvoično* 44a, *Egdaže g(ospod)ъ ēvlaetъ sie* 47a, *G(ospod)ъ r(e)če sie na čto reče* 50d, *Edasi k tomu trsu sie priloži* 63d.

Lokativ – *semъ, sei*:

Na puti semъ po nem'že hoždahъ 33c, *v'zlûbleni o semъ* 56b, *umiraûť v semъ žitii vrěmene* 59d, *V'žiti bo semъ lêki na puti esamъ* 62b, *ače strplû sie se leki v paklě domъ moi estъ va věcě semъ* 65b, *k t(e)bě vzdīšemo tužeče i plačûce v semъ slznomъ dolě* 67a, *Is(u)sa bl(aže)ni plodъ črěva tvoego namъ po semъ višastvi m(i)l(o)st(i)va pokaži* 67a, *v sěti sei ûže skriše uveze noga ihъ* 2b, *v'sei pučině sego mira* 54c.

Instrumental – *simъ*:

Ibo ače kto oblěčēnъ sъ simъ miromъ boritъ se 48d, *Tēmže bratiē simъ selicēmъ svědēt(e)lstvomъ razuměti možemъ* 60b.

Dvojina

Nominativ – *si*:

si tьkmo d'vě začelē esta 51a.

Lokativ – *seû*:

Ibo ače b(og)a ne lûbitъ to ni sebe ne lûbitъ v seû bo d'vou lûbviû v(a)sъ zakonъ stoitъ 43c.

Množina

Nominativ – *si, sie, siē*:

Si na kolesnicahъ si na konihъ mi že ime g(ospod)a n(a)šego prizovemъ 4d, *Si vsa pridu n(a) ni i ne zabihomъ tebe* 10c, *Se si grěšnici i gobzuûce va věcě* 17a,

Se inoplen'nici (!) i turi lûdi etiop'sci si biše tu 20c, Si tebe radi êzvi i ruganiê priêše 50a, Si sutb iže pridoše ot velikoe skr'bi 50d, i si ubo umrêše za h(r̃st)a 51c, oče si rêš(poni) mogut se rêči na d(̃)ñ s(ve)te m(a)rie velike magdalêne 62d, A si an(tipon)i niže pisani gl(agol)ût se V utori i v pet(a)k̃ 67b, Budête sie poslêduiûče što ev(a)ñj(e)list̃ iv(a)ñ ṽ epistolii svoei gl(agol)et̃ 42c, Siê ubo ev(a)ñj(e)lska sl(o)v(e)sa s̃ soboû i o sebê zatvaraû se 56d.

Genitiv – sih̃:

Ne b(og)̃ li v'ziçet̃ sih̃ vsêh̃ 10d, Muž̃ bezumñ ne poznaet̃ sih̃ i ne razumêṽ ne razumêet̃ sih̃ 22a, I rekut̃ êko ruka n(a)ša visoka a ne g(ospod)̃ stvori sih̃ vsêh̃ 37d, Masti me ot sih̃ nepriêteli moĩh̃ 45b, da sih̃ m(u)ç(e)-n(i)ki slêdeçe priêti uteg'nem̃ vêçnaê 50b, iže açe razorit̃ edinu ot zap(o)v(ê)di sih̃ malĩh̃ 60b, Ibo ot sih̃ petĩh̃ s(ve)tĩh̃ mudrĩh̃ i petĩh̃ buĩh̃ 61c, Ot sih̃ že sl(o)v(e)s̃ v'špomenête se 43b.

Dativ – sim̃, sim̃:

I k' sim̃ sl(o)v(e)s(e)m̃ priloži što n(i)ne slišaste 42c, Na i k' sim̃ slišav'ši misl̃ ṽžit̃ se 46d, ne užasaite se podobaet' bo sim̃ prêžde biti 51c, açe protivu sim̃ prêždevidêniem̃ čitom̃ 51c, Na sim̃ zlim̃ prihodečim̃ 51d, otvrze usta svoê eda si k' sim̃ vêç'šim̃ pridaet̃ 53c, Protivu sim̃ ubo mnogimi obrazi vêka sego suetnago čistou misliû i čistêmi dêni da protivim'se 54c, Kol̃ dobr̃ b(og)̃ iz(drai)l(e)ṽ sim̃ iže pravi sutb sr(d̃)cem̃ 16d.

Akuzativ – sie, si, siê, se:

nastavil̃ esi prav(̃)doû lûdi tvoe sie eže iz'bavi 36c, Egdaže g(ospod)̃ êvlaet̃ sie bližiki 47a, Uslišite siê vsi ezici 11c, pomeni siê 17c, Kto premudr̃ s'hranit̃ siê 26b, Açe s'hranet̃ s(i)n(o)ve tvoji zavêt̃ moi svêdêniê moê siê im̃že nauçu e 31d, I poite se im̃(̃)ni 62d.

Lokativ – sih̃:

S̃ put̃ ih̃ s'blazñ im̃ i po sih̃ ṽ ustêh̃ svoĩh̃ 11d, Sl(o)v(e)sa ukrepleniê pred'teçut̃ i po sih̃ istina v' misli priemlet se 44d.

Instrumental – simi:

Nad̃ vsêmi simi s̃grêšise emu 18c, Sie mêsto vlačimi simi že sl(o)v(e)si 49c, Da simi êže vêst̃ lûbiti znana vikla bi i neznana ih̃že ne vêst̃ 62a, Simi bo puti prihodit'se v sp(a)s(e)nie 63c.

U nominativu su i akuzativu jednine u muškome i srednjem rodu potvrđeni i određeni i neodređeni oblici zamjenice *s̃*. Neodređeni se oblik pojavljuje u dvije inačice, tj. s *poluglasom s̃* i s *a sa*. Određeni se oblik *si* upotrebljava u nominativu i akuzativu, dok se od neodređenih oblika u akuzativu upotrebljava samo onaj mlađi, tj. *sa*. U srednjemu se rodu u nominativu podjednako učestalo

pojavljuje neodređeni oblik *se* i određeni *sie*, dok je u akuzativu češći određeni *sie*, za razliku od naših najstarijih fragmenata u kojima je mnogo češći neodređeni oblik *se* (Mihaljević 2003). Treba napomenuti, da je u akuzativu u nekoliko primjera očuvan stariji oblik *si*. Zanimljiv je oblik *sažde* u nominativu jednine koji je zabilježen dva puta u drugome dijelu brevijara, tj. Komunalu.

U nominativu je jednine ženskoga roda prilično čest određeni oblik *siē*.

2.3.6. Zamjenica *вѣсь*

Nominativ – *в(ѣ)сѣ, vsa, vse*:

I ezikъ moi poučit se prav(ѣ)dē tvoei i v(ѣ)сѣ d(ѣ)нѣ hv(a)lē tvoei 8b, v seū bo d'vou lūbvīū v(ѣ)сѣ zakonъ stoitъ i p(ro)r(o)ci estъ plodъ našъ 43c, Sego radi borit' se vsa vselenaē z(e)mľ 52a, vsa sl(a)va ee dečeri c(ěsa)r(e)vi iznutrūdu 60d, Vsa cr(ѣ)kva ēze stoitъ v dēvahъ i va otrocihъ v mužatihъ ženahъ i v ženatihъ mužeh' 61d, G(ospod)i pred' toboū vse vželēnie moe 9a.

Genitiv – *vsego, vsee*:

Idē umirae ne ostavit li vsego 11d, i ne raždeže vsego gnēva svoego 18c, Ruci tvoi g(ospod)i stvorista me i sazdata me vsego oh(rъst)ъ 64d, Ėko c(ěsa)rъ vsee zemle b(og)ъ 11b, Bl(a)gokorenomъ radovanie vsee z(e)mle 11b.

Dativ – *vsemu, vsēi, vsei*:

Doidēze v'zvēcu miš'cu tvoū rodu vsemu gredućumu 16c, Postavi i g(ospod)a domu svoemu i kneza vsemu stežaniū svoe moemu (!) 24d, Razumēi imъ v'zľublēni kъ vsēmъ n(a)mъ ēze estъ k'vsemu sego mira cr(ѣ)ki siū 61c, razvē aće braždu sie podob'stvo ka vsēi cr(ѣ)kvi pristoitъ 61b, I vsei troici ničtože prъvo ni posľedne 39a, imže t'kmo vsei lūb'vi s(ve)taē slava (!) protivu gl(agol)etъ 41b.

Akuzativ – *v(a)сѣ, vsu, vse*:

i v(a)сѣ činъ k(a)ko e više 47d, Pomeni g(ospod)i d(a)v(i)da i vsu krotostъ ego 31c, V'vsu z(e)mľu izidu vēčaniē ihъ 39d, C(ěsa)rstvo mira i vsu krasotu vĕka otvrgъ 62c, nemoćъ i zdravie vse is'cēlēte 39b, smotri s(ve)ti p(a)v(a)ľ da vse vkupъ s'troistvo ukazal' bi 40a.

Lokativ – *vsemъ, vsēmъ, vsēi, vsei*:

v'vsemъ mirē svobodno gl(agole)te 49b, edina izgubila esi va vsēm' mirē 67b, Ėko g(ospod)ъ višni strašnъ i c(ěsa)rъ veli po vsēi z(e)mľi 11b, Tebe po vsēi vselenēi s(ve)ta cr(ѣ)ki isp(o)v(ē)daetъ 35b, i vzbēstēte siē po vsēi z(e)mľi 35d, Postaviši e knezi po vsei z(e)mľi 11a, 39d, i po vsei z(e)mľi sl(a)va tvoē 13b, V'vse i z(e)mľi sl(a)voū i č(ѣ)stiū vĕn'čalъ i esi 45d.

Instrumental – vsěmь, vseŭ:

isp(o)věm se tebě g(ospod)i b(ož)e moi vsěmь sr(dь)cemь moimь pros(b)lavlu ime tvoe va věkь 20c, Vsěmь sr(dь)cemь moimь v[z]iskahь tebe 28b, Ot onogožde z'miě ap(usto)lь něčto učit ni sa vseŭ dr'zostiŭ běžimo 46a, nepriěteli n(a)še vsěmь sr(dь)c(e)mь i vseŭ utroboŭ da lŭbimь 51a.

Množina

Nominativ – vsi, vse, vsa:

Vsi videčei me porugaše mi se 5a, Vsi puti g(ospod)ni i m(i)l(o)stь istina 5d, iscěli me g(ospod)i ěko smeše se vse kosti moe 1d, i vse sěme ěkovle sl(a)věte i 5b, Vse visoti tvoe i vl'ni tvoe po m(b)ně preidu 10b, Bl(agoslo)v(i)te g(ospod)a vse sili ego 24b, Tьgda v'staše vse děvi oni 59a, desetь d(ě)vь i vse gl(agol)ŭt se d(ě)vi 60a, Čto bo sutь vsa z(e)ml(b)skaē 48d, I užasi s n(e)b(e)se i gradi smučeniemь aera ěko bo vsa skon'čaiŭt se i prěžde skon'čaniē vsa smetut' se 52a, C(ěsa)ru emuže vsa živutь 64b, Emuže m(ě)secь i sl'nce i vsa rabotaŭt' 67b.

Genitiv – vsěhь, vsi(hь):

egda samь pr'věe vsěhь preide 52d, ot vsěhь n(a)sь otrěši grěhovь 53d, Eli-kože vsěhь s(ve)ti(hь) lŭdehь možetь biti sili i m(i)l(o)sti 54a, ěko ot eterago světlěišago istočnika vsěhь potokь siē bl(a)godětь priplu 54a, Bl(agoslovle)-nie vsěhь ězikь darova emu 54a, Sa m(o)litь za grěhi vsěhь lŭdi 54d, I(su)se iskupitelŭ vsěhь věčni věncь 55c, Te m(o)l(im)ь čedritelŭ n(a)šimь mislemь pribavi ne viděti ist(b)lěniē oče i vsěhь ranь 58b, b(la)ž(e)na esi d(ě)vo otvrg-ši se věka sego i veseliši se sь anj(e)li m(o)li za vsěhь n(a)sь 61a, na ot vsěhь pagubь izb(a)vi nasь vsagda d(ě)vo bl(aže)na 66d, B(la)ž(e)na esi d(ě)vo m(a)-rie ěže g(ospod)a nosi tvor(b)ca vsěhь 67c, Vsi(hь) S(ve)ti(hь) An(tiponь) 66c, Bl(a)gd(a)nь vsi(hь) s(ve)ti(hь) 70c.

Dativ – vsěmь, vsēm', vsemь, vsimь:

začitnikь estь vsěmь up(b)vaŭčimь na nь 4a, Ėko ti g(ospod)i bl(a)gь i krotkь esi i prem(i)l(o)stiv' vsěmь prizivaŭčim te 20c, Načelo premudrosti strahь g(ospod)-nь razum že bl(a)gь vsěmь tvorečimь ŭ 27b, Pričestnikь azь es'mь vsěmь boečim' se tebe 29a, Sego radi kь vsěmь zap(o)v(ě)demь tvoimь napravlah' se 29d, Blizь estь g(ospod)ь vsěmь prizivaŭčimь i vsěmь prizivaŭčimь i v istinē 34c, ěko sili i čudesa stvoriti ne vsěmь dano estь 50d, i vsěmь graždanemь k' b(o)žiiŭ ugoždeniŭ obrazь b(i)si svršeniē 54a, kako ti gl(agol)ěši vsěmь ugodi 56d, ot nih že včerašni d(b)nь gl(agol)alь esmь ni ot edinihь lŭdi na za vsěhь k' vsěmь 61c, Razuměi imь v'zlŭbleni kь vsěmь n(a)mь ěže estь k' vsemu sego mira cr(b)ki siŭ 61c, i vsěmь věrnimь umrv'šimь pokoi věčni podai 66c, i oče ugažda-

ite vseŋb i v'vsěhъ êkože i azъ vsěmъ ugaždaŋ 56c, Oboe že pomagaeŋ ne emu na i vsēm' 64a, Na kako čtemъ see vseŋb podobaetъ 58d, i vsimъ dobrotvorcem' našimъ věčna bl(a)ga vzdai 66c.

Akuzativ – vse, vsa:

vse lože obratil' esi v neduzê ego 10a, i o imenimъ (!) tvoemъ uničižimъ vse vstaŋče na ni 10c, i uničižiši vse êziki 13d, Ti stvori vse prêdêli z(e)mle 17c, Napoetъ vse zvêri selnie 24b, Poznaŋb vse p(b)tice n(e)b(e)skie 12a, 12c, i istrêbetъ ot c(ěsa)rstviê ego vse s'blazni 60b, Siê že vsa dēlaetъ edinъ 39d, da ihъ rasmotreniēm v' kratcê vsa savkupimъ 51d, Sa č(lově)kъ svr'ši vsa êže gl(agol)a emu b(og)ъ 57b, i proda vsa imēniê i kupi ego 61a, Iže postižnê vsa prodasê niva kupuet se 62b, i vsa svoê zemlnaê želeniê nakazaniēm n(e)b(e)-skago hraneniê popiraet' 62b, toliko ona êže na z(e)mli lûblaše radostnê vsa ostavi 62c, V mēsto ego uničiži vsa imuča 62c, Vēmъ êko lûbečimъ b(og)a vsa prospēvaŋt se v blagoe 64b.

Lokativ – vsěhъ, vsihъ:

Êkože bo v' vsěhъ s'grěšaetъ vъ vsěhъ i porazimъ se 52a, V' vsěh' bo k naravu krivinъ prilagaem se 52a, Im(b)že po vsěhъ putehъ nevidimi 54c, kako ti gl(agol)eši vsēmъ ugoti i v' vsěhъ ugaždai 56d, Da bl(aže)na nar(e)češi se vъ vsihъ ženahъ 68a.

Instrumental – vsēmi:

Vc(ěsa)ri se b(og)ъ nadъ vsēmi êziki 11b, B(og)ъ prosl(a)vlaei se v s'nâm s(ve)-tihъ veli i strašnъ estъ nadъ vsēmi oh(r)'(st)nimi ego 21a, Êko b(og)ъ veli i g(ospod)ъ i c(ěsa)rъ veli nadъ vsēmi b(o)gi 22c, G(ospod)ъ v sionê veli i visokъ estъ nadъ vsēmi lûd'mi 23b, i c(ěsa)rstviê ego vsēmi obladaetъ 24b, I vdae m(i)-l(o)stъ predъ vsēmi plēn'simi e 25d, Na pravo i čisto žiti i lûbvъ s'vsēmi hraniti 50d, Dêvo edina mēu vsēmi tiha ti nasъ ot grêhovъ rêši i čistihъ stvori 66b.

U nominativu je i akuzativu muškoga roda zamjenica *vъsъ* redovito pod titlom, pa se ona razrješuje kao *v(b)sъ*, osim u rubrici gdje se razrješuje kao *v(a)sъ*. U dativu množine u istoj rečenici supostoje dva različita oblika *vsēmъ* i *vsemъ*, a slično i u dativu i lokativu jednine *vsēi* i *vsei*. U dativu prevladava crkvenoslavenski *vsēmъ*, dok je *vsemъ* potvrđeno dva puta, a *vsimъ* samo jednom u Komunalu. U genitivu je množine uobičajeno *vsěhъ*, dok mlađe *vsihъ* nalazimo samo dva puta, i to jednom u rubrici, a drugi put u Kalendaru. U lokativu je množine također češći pravilan crkvenoslavenski oblik *vsěhъ*, dok se *vsihъ* iznimno rijetko nalazi, tj. samo jednom. Svi su mlađi primjeri iz Komunala, što još jednom potvrđuje pretpostavku o prodiranju elemenata narodnoga, tj. piščeva govora u drugome dijelu rukopisa, ali kao što je vidljivo iz navedenih primjera, riječ je o vrlo slabom intenzitetu.

3. Zaključak

U pregledu zamjeničke deklinacije *Akademijina brevijara* ustanovljeno je da je u Komunalu očuvano bogatstvo različitih oblika, odnosno i stariji, crkvenoslavenski i mlađi hrvatski, kao i neki koji su nastali interferencijom jednih i drugih, dok je u Psaltiru očuvano starije stanje, odnosno isključivo crkvenoslavenski oblici.

Kod ličnih zamjenica nema mnogo odstupanja od crkvenoslavenske norme hrvatske redakcije, tako npr. na grafijskoj razini kod pisanja zamjenice *azb* možemo reći da je u ovom rukopisu identično stanje kao u našim fragmentima s konca 13. i početka 14. stoljeća. U nominativu je jednine potvrđen crkvenoslavenski oblik *azb*, koji se najčešće piše znakom za *poluglas*, tj. štapićem, na kraju, npr. *Azb*. Grafijska se inačica *az* pojavljuje samo jednom u Psaltiru, i to ispred enklitike *Az'bo*. I u leksičkom izboru postoji sličnost, naime ni u fragmentima ni u BrAc nije potvrđen hrvatski oblik *ja*. Sličnost se očituje i u tome da nisu potvrđeni oblici s karakterističnom čakavskom vokalizacijom slaboga *poluglasa*: *mane*, *mani*, *manom*, itd. Među množinskim oblicima ličnih zamjenica na starinu ukazuju akuzativni oblici *ni* i *vi*.

Kod neličnih zamjenica u nepalatalnoj se i palatalnoj paradigmi dobro čuva stari deklinacijski sustav, npr. u genitivu jednine muškoga i srednjega roda redovito je gramatički morfem *-ogo*, kao i u većini liturgijskih rukopisa. Kod nepalatalnih je osnova u pojedinačnim primjerima došlo do utjecaja palatalnih osnova: u instrumentalu jednine nalazimo gramatički morfem *-im̃b tim̃b*, *edinim̃b*, u genitivu množine *-ih̃b edinih̃b* i instrumentalu množine *-imi onimi*. Takvi se primjeri nalaze u Komunalu, odnosno u drugome dijelu rukopisa, koji je i inače, u odnosu na Psaltir, jezično pomlađen.

Akuzativni oblici ako se zamjenica odnosi na živo jednaki su genitivu, a ako se odnosi na neživo jednaki su nominativu s jednom iznimkom kod zamjenice *vsak̃b*: *I ubi vsak̃b prṽen'c̃b v'z(e)mli ih̃b načetk̃b vsakogo truda ih̃b*. To je okamenjen arhaičan izraz iz vremena kad je i akuzativ za živo bio jedank nominativu, a očuvan je i u tiskanim brevijarima. Zamjenica se *vsak̃b* u BrAc, kao i u starocrkvenoslavenskim tekstovima, najčešće pojavljuje u jednini, i to u pridjevskoj funkciji: *iz'miû na vsaku noč̃b lože moe sl'zami moimi*; *navode na vsak̃b d(̃b)ñb*. Međutim, slično kao i u fragmentima, nalazimo nekoliko primjera u kojima se ona samostalno pojavljuje, odnosno u imeničkoj upotrebi: *v cr(̃b)kvi ego vsak̃b v'zgl(agol)et̃b sl(a)vu*, *i potrêbil̃b esi vsakogo lûbodêûčago ot tebe*. U genitivu, dativu i instrumentalu množine crkvenoslavenski se nastavci *-êh̃b*, *-êmb̃* i *-êmi* katkad zamjenjuju nastavcima *-ih̃b*, *-imb̃*, *-imi*, što je pozna-

ta, premda rijetka pojava u liturgijskim rukopisima, u kojima se sreću i *-ehъ*, *-emъ* i *-emi*, za razliku od BrAc koji nema takve primjere.

U ženskome su rodu u nepalatalnim i palatalnim osnovama uobičajeni genitivni nastavci *-oe/-ee*, odnosno stariji nestegnuti oblici *vsakoe*, *niedinoe*, *edinoe*, *ee*, *eeže*, *nee*, *tvoee*, *svoee*, *vašee*, slično kao i u drugim liturgijskim rukopisima, u kojima su stegnuti oblici rijetkost. Nestegnute oblike nalazimo i u instrumentalu jednine, rjeđe kod nepalatalnih osnova *toû*, a češće kod palatalnih *moeû*, *tvoeû*, *svoeû*. Premda ne nalazimo potvrde za sve padeže i rodove, dvojnina je prilično dobro oprimjerena. Primjeri su uvijek pravilni oblici crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije.

Kod zamjenice *čbto* u genitivu je, isto kao u našim fragmentima, potvrđen najstariji oblik *česo*, u kojemu se još uvijek čuva zamjениčki indoeuropski nastavak *-so*, a mlađi oblici *čego*, *čega*, *čbso*, *česogo* nisu zabilježeni. Važno je napomenuti, da se u BrAc očuvao jedan iznimno rijedak oblik u našim rukopisima *něčb*, kao i niječni akuzativni oblik *ničtože*.

Među primjerima u rukopisu od starijih, odnosno nestegnutih oblika zamjenice *ki* potvrđen je nominativni i akuzativni lik *kaê* i instrumental *koêû*, dok nestegnuti oblik *kii* nije zabilježen, nego samo stegnuti *ki*. Zamjenica *kaê* istovremeno se pojavljuje i u stegnutom obliku *ka*, što svjedoči o činjenici da su u vrijeme pisanja *Akademijina brevijara* u tijeku određene glasovne promjene, u ovom primjeru stezanje, koje su se odrazile i u pismu.

U BrAc u Psaltiru je u ulozi odnosne zamjenice na početku zavisne rečenice uobičajen oblik *iže*, *eže*, *êže*, dok se zamjenica *ki* upotrebljava samo u akuzativu jednine u obliku *kiždo*. U Komunalu se zamjenica *ki*, *ka* znatno češće upotrebljava, posebice u rubrikama.

U nominativu i akuzativu jednine u muškome i srednjem rodu potvrđeni su i određeni i neodređeni oblici zamjenice *sъ*, neodređeni se oblik pojavljuje u dvojici inačice, tj. s *poluglasom* *sъ* i s *a sa*. Određeni se oblik *si* upotrebljava u nominativu i akuzativu, dok se od neodređenih oblika u akuzativu pojavljuje samo onaj mlađi, tj. *sa*. U srednjemu se rodu u nominativu podjednako učestalo pojavljuje neodređeni oblik *se* i određeni *sie*, dok je u akuzativu češći određeni *sie*, za razliku od naših najstarijih fragmenata u kojima je mnogo češći neodređeni oblik *se*. Treba napomenuti, da je u akuzativu u nekoliko primjera očuvan stariji oblik *si*. Zanimljiv je oblik *sažde* u nominativu jednine koji je zabilježen dva puta u drugome dijelu brevijara, tj. Komunalu. U nominativu jednine ženskoga roda prilično je čest određeni oblik *siê*.

Zamjenica *vsъ* u nominativu i akuzativu muškoga roda redovito je pod titlom, pa se razrješuje kao *v(b)sъ*, osim u rubrici gdje se razrješuje kao *v(a)sъ*.

U dativu množine prevladava crkvenoslavenski *vsěmь*, dok je *vsemь* potvrđeno dva puta, a *vsimь* samo jednom u Komunalu, a zanimljivo je da u istoj rečenici supostoje dva različita oblika *vsěmь* i *vsemь*, a slično i u dativu i lokativu jednine *vsěi* i *vsei*. U genitivu je množine uobičajeno *vsěhь*, dok mlađe *vsihь* nalazimo samo dva puta, i to jednom u rubrici, a drugi put u Kalendaru. U lokativu je množine također češći pravilan crkvenoslavenski oblik *vsěhь*, dok se *vsihь* iznimno rijetko nalazi, tj. samo jednom.

Svi su mlađi primjeri iz Komunala, što još jednom potvrđuje pretpostavku o prodiranju elemenata narodnoga, tj. piščeva govora u drugome dijelu rukopisa, ali kao što je vidljivo iz navedinih primjera, riječ je o vrlo slabom intenzitetu. Mlađi se oblici većinom u BrAc pojavljuju u rubrikama, kao što je npr. *ka*.

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenoga projekta „Gramatika hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika“ provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Izvori:

MVb₁ – *1. vrbnički misal* 1456. Vrbnik: Župni ured.

MNov – *Misal kneza Novaka* 1368. Beč: Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav.* 8.

BrAc – *Akademijin brevijar* oko 1384. Zagreb: Arhiv HAZU, sign. *III c 12*.

BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina* 1396. Beč: Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav.* 3.

Literatura:

DAMJANOVIĆ, STJEPAN 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

DAMJANOVIĆ, STJEPAN 2005. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

DAMJANOVIĆ, STJEPAN 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.

HAMM, JOSIP 1974. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

HERCIGONJA, EDUARD 1982. Tendencija dijakronijskog razvitka fleksije pridjeva i zamjenica u jeziku hrvatskoglagoljskih zborničkih tekstova 15. stoljeća. *Filologija*, 11, Zagreb, 9–73.

JURČEVIĆ, IVAN 2002. *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Filozofski fakultet.

- JURČEVIĆ, IVAN 2005. *Psalmi tiskani hrvatskom glagoljicom 1491. godine*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Filozofski fakultet.
- MALIĆ, DRAGICA 1988. *Povaljska listina kao jezični spomenik*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- MIHALJEVIĆ, MILAN 2003. Zamjenice u hrvatskoglagoljskim fragmentima 12. i 13. st. Zbornik posvećen D. Brozoviću. Rukopis.
- MIHALJEVIĆ, MILAN 2006. Zamjenice u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. *International Conference dedicated to the 20th anniversary of the Center for Slavo-Byzantine Studies „Ivan Dujčev“* Department of the University of Sofia „St Kliment Ohridski“, Sofija. Rad u tisku.
- MIHALJEVIĆ, MILAN 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. *Povijest hrvatskoga jezika*. 1. knjiga: srednji vijek. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 283–349.
- MIHALJEVIĆ, MILAN. Gramatika hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika. Zamjenice. U tisku.
- PANTELIĆ, MARIJA 1980. Senjski Lobkowiczov glagoljski kodeks iz 1359. – prototip srednjevjekovnih *Liber horarum* za laike. *Senjski zbornik*, 8, Senj, 355–367.
- PETI, ANITA 1993. Problemi historijske sintakse zamjenica u južnoslavenskim jezicima. *Croatica*, 37/38/39, Zagreb, 285–301.
- ŠIMIĆ, MARINKA 2000. Jezik *Muke po Mateju* u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo*, 50, Zagreb, 5–117.
- ŠIMIĆ, MARINKA 2006. Grafijske i fonološke osobitosti psaltira u *Akademijinu brevijaru* (IIIc 12). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, Zagreb, 249–267.
- ŠIMIĆ MARINKA 2008. Leksik psaltira *Akademijina brevijara* (IIIc 12). *Slovo*, 56–57, Zagreb, 531–544.
- ŠIMIĆ, MARINKA 2010. Deklinacija imenica u *Akademijinu brevijaru* (IIIc 12). *Knjige poštujući knjigama poštovan*. Zbornik Josipu Bratuliću o 70. rođendanu. R. Horvat (gl. ur.); D. Dukić, M. Žagar (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 149–169.
- ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV 1969. i 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. I. i II. dio. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- TANDARIĆ, JOSIP 1978. *Glagoljski ritual*. Doktorska disertacija u rukopisu. Zagreb.
- TANDARIĆ, JOSIP LEONARD 1993. *Hrvatsko glagoljska liturgijska književnost, Rasprave i prinosi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevac trećoredaca.
- VÁJS, JOSEF 1910. *Nejstarší breviář charvatsko-hlaholský, Prvý breviář vrbnický*. Prag: Naklada král. české společnosti nauk.

Pronouns in the Academy's Breviary (IIIc 12)

Abstract

The aim of this work is to describe the declination of pronouns in a Croato-Glagolitic manuscript, the Academy's Breviary from the 14th century, and to compare it with canonical Old Church Slavonic manuscripts, Croato-Glagolitic fragments and liturgical manuscripts, codices, and finally with printed breviaries. Furthermore, based on the studied and presented corpus, the author aims to answer the question of whether or not there is a difference, and to what extent, between forms of pronouns in the first (Psalter) and the second breviary (Commune Sanctorum).

The difference between the two has already been confirmed for some language levels – in other words, the second part was more heavily influenced by the writer's own speech.

Ključne riječi: zamjenice, Akademijin brevijar, hrvatskoglagoljski rukopisi

Key words: pronouns, Academy's Breviary, Croatian-Glagolitic manuscripts

